

การถ่ายทอดบทแหล่งเทศน์มหาชาติ กัณฑ์กุมาร กับการสร้างศรัทธาผ่านอารมณ์สะเทือนใจ*

ทศพล ศรีพุ่ม**

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการถ่ายทอดเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร ผ่านบทแหล่งเทศน์มหาชาติในสังคมไทยร่วมสมัย โดยเก็บข้อมูลจากวีดิทัศน์จำนวน 20 ชุด และการเก็บข้อมูลภาคสนามในกรุงเทพมหานครระหว่าง พ.ศ. 2559-2562 จำนวน 10 ครั้ง ผลการศึกษาพบว่าบทเทศน์กัณฑ์กุมารในปัจจุบันมีระยะเวลาการเทศน์ลดลงเพราะต้องปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนเมืองสมัยใหม่ โอกาสในการเทศน์เปลี่ยนไปเป็นการเทศน์นอกช่วงเวลาเทศกาลมากขึ้น และกลุ่มคนที่เข้าร่วมพิธีเปลี่ยนจากคนในชุมชนใกล้เคียงมาเป็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับหน่วยงานต่างๆ ที่จัดเทศน์มหาชาติมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลต่อการเทศน์กัณฑ์กุมารที่มีความยาวมาก ทำให้พระผู้เทศน์ต้องเลือกเทศน์เฉพาะเนื้อความสำคัญจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ประกอบกับบทแหล่งนอกที่ช่วยขยายความเหล่านั้นให้

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง บทแหล่งเทศน์มหาชาติในสังคมไทยร่วมสมัย: บทบาทและความสำคัญในฐานะวรรณคดีประกอบพิธีกรรม มีศาสตราจารย์ ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาที่ได้กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ในงานวิจัยนี้ ขอขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา (สกอ.) ที่ได้สนับสนุนทุนให้แก่ผู้วิจัยในโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (ทุนเรียนดีมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย) ประจำปีการศึกษา 2553-2554 และขอขอบพระคุณมูลนิธิ Khyentse Foundation ที่ได้สนับสนุนทุนการศึกษาให้แก่ผู้วิจัยในปีการศึกษา 2561

** นิสิตระดับดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ติดต่อได้ที่: thosapel.sripum@gmail.com

โดดเด่น ตอนที่นิยมนำมาเทศน์ได้แก่ตอนพระเวสสันดรบริจาคพระชาติและพระกัณหา และตอนที่แสดงการพลัดพรากและคร่ำครวญของพระเวสสันดร พระนางมัทรี และพระชาลีกัณหา การเทศน์มหาชาติยังใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ต่าง ๆ คือการละความ และขยายความ การเล่นเสียงและเล่นคำ และการเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนที่มีวรรณศิลป์ ประสานกับทำนองและศิลปะการเทศน์ เพื่อช่วยสร้างเอกภาพในการเล่าเรื่อง สร้างจินตภาพที่แจ่มชัด และเน้นย้ำภาพจำของตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่อง ให้ประทับในใจผู้ฟัง การประสานวรรณศิลป์เหล่านี้ช่วยสื่อแนวคิดเรื่องทานบารมีที่บำเพ็ญได้ยากยิ่งผ่านอารมณ์สะเทือนใจ ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาในการทำทาน บรรลุจุดประสงค์ของพิธีกรรมการเทศน์แม้ว่าจะอยู่ในบริบทที่ประเพณีเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต

คำสำคัญ: บทแหล่เทศน์มหาชาติ; เวสสันดรชาดก; กัณฑ์กุมาร

The Recitation of Kumara Kanda through Bot Lae Thet Mahachat and Faith Building through Emotions^{*}

Tossaphon Sripum^{**}

Abstract

This article aims to study the recitation of the Kumara Kanda in the Vessantara Jataka through Bot Lae Thet Mahachat (Mahachat recitative texts) in contemporary Thai society. It is based on a collection of 20 recordings from digital sources and data gathered in 10 field surveys in Bangkok during the 2016-2019 period. The result shows that the duration of the recitation of Kumara Kanda has been reduced to accommodate the modern urban lifestyle. The ceremony is now held outside of the traditional season more often than previously. Also, the audiences have changed from people in communities near the temple to persons affiliated with the organizations who held the ceremony. These changes have resulted in changes in the recitation of the

^{*} This paper is based on my Ph.D. dissertation, "Bot Lae Thet Mahachat in Thai Contemporary Society: Roles and Significance as Ritual Literature". I would like to express my deep gratitude to Professor Dr.Cholada Ruengruglikit, my advisor, for her insightful advice. I also would like to thank to Office of the Higher Education Commission for "Royal Thai Government Scholarship: Project of Human Resource Development in the Humanities and the Social Sciences" (Year of 2010-2011) and to Khyentse Foundation for granting me research scholarship in 2018.

^{**} Ph.D. student, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University,
e-mail: Thosapol.sripum@gmail.com

Kumara Kanda, which is quite long. The monk reciters chose significant episodes from Rai Yao Maha Vessandon Chadok, a standard text composed in Rai for Thet Mahachat recitation, and 'Lae Nork', oral texts composed in Klon, to narrate major scenes of Kumara Kanda, i.e. the donation of Jali and Kanha and the separation and lamentation of Vessantara, Maddi, Jali and Kanha. The recitation is elaborated with several literary techniques including the omission and addition of detail, the use of alliteration and word play, and the use of poetic expressions. These literary techniques are coupled with special melodies to create unity in the narration, invoke vivid images, and highlight memorable traits of characters and scenes in the minds of the audience. This interplay helps convey the Buddhist concept of heroic generosity through aesthetic emotions, inspires faith in the audience, and motivates them to make donations, hence accomplishing the goal of the ritual in the context of cultural change in Thai society.

Keywords: Bot Lae Thet Mahachat; Vessantara Jataka; Kumara Kanda

1. ความนำ

การเทศน์มหาชาติถือเป็นพิธีกรรม¹ ที่สำคัญพิธีหนึ่งในสังคมไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา มีแก่นสำคัญเป็นคติความเชื่อที่ว่าหากผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติ คือเรื่องเวสสันดรชาดก ครบทั้ง 13 กัณฑ์รวม 1 พันคาถาภายใน 1 วัน 1 คืน เมื่อสิ้นชีวิตจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิและเกิดทันศาสนาพระศรีอารียเมตไตรย คนไทยในอดีตจึงสืบทอดพิธีกรรมนี้เป็นประเพณีมาจนถึงปัจจุบัน

บทแหล่งเทศน์มหาชาติเป็นต้นบทวรรณคดีที่ใช้อ่านเป็นทำนองในประเพณีเทศน์มหาชาติ ปัจจุบันเรียกวิธีการอ่านเป็นทำนองนี้ว่า “แหล” (นันทา ขุนภักดี, 2559: 166) พระครูโฆสิตธรรมากร (สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2562) พระนักเทศน์และครูสอนเทศน์มหาชาติได้อธิบายว่า คำว่า “แหล” ยังอาจขยายเป็น “แหล่เทศน์” เพื่อให้ชัดเจนว่าเป็นการแสดงพระธรรมเทศนา

คติและพิธีกรรมดังกล่าวทำให้เกิดต้นบทมหาชาติสำนวนต่างๆ จำนวนมากทั้งในราชสำนักและในหมู่บ้าน เรียกว่า “บทแหล่เทศน์มหาชาติ” เมื่อ พ.ศ. 2453 กรมศึกษาธิการได้คัดเลือกบทแหล่เทศน์มหาชาติร่ายยาวของกวีสมัยรัตนโกสินทร์ที่แต่งไว้ดีเด่น รวมพิมพ์เป็นฉบับร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก และให้ใช้เป็นฉบับมาตรฐานสำหรับเทศน์เป็นทำนองโดยทั่วไปซึ่งสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน บทแหล่เทศน์มหาชาติร่ายยาวนี้ในหมู่พระนักเทศน์มหาชาติเรียกว่า “บทแหล่ใน” หมายถึงบทแหล่เทศน์ที่ดำเนินความตามเนื้อหาในพระคัมภีร์เวสสันดรชาดก² นอกจากนี้ ยังมี

¹ พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2524: 314) นิยามคำว่า “พิธีกรรม” ว่า เป็นแบบอย่างของพฤติกรรมที่กำหนดไว้ด้วยกฎเกณฑ์หรือธรรมเนียมประเพณีให้กระทำ และเพื่อให้มีความซึ้ง ในสังคมแบบดั้งเดิมจึงมักถือว่าการทำพิธีกรรมอย่างถูกต้องเคร่งครัด ยิ่งจะเป็นที่พอใจแก่เทพเจ้า ถ้าทำผิดพลาดหรือไม่ทำ เทพเจ้าก็จะทำโทษ พิธีกรรมอาจปรากฏในรูปแบบการเต้นรำทำเพลง การสังเวย ฯลฯ มีการสวด การขับร้อง หรือการแห่แหน พร้อมอุปกรณ์เครื่องยศและสัญลักษณ์ต่างๆ ประกอบ

² มหาชาติฉบับภาษาไทยทั้งหมดแปลมาจากอรรถกถามหาเวสสันดรชาดก ซึ่งประกอบด้วยเนื้อความที่ประพันธ์เป็นร้อยกรอง หรือที่เรียกว่า “คาถา” และเนื้อความร้อยแก้วที่อรรถกถาจารย์ในลังการจนาขยายความในราวพุทธศตวรรษที่ (สุภาพรณ ฒ บางช้าง, 2524: 5-13) แต่โดยทั่วไป พระผู้เทศน์มหาชาติถือกันโดยปริยายว่ามหาชาติภาษาไทยเป็นเรื่องที่มาจากคัมภีร์เวสสันดรชาดก ในงานวิจัยนี้จึงอนุโลมกล่าวถึง เวสสันดรชาดก เพื่อคงเค้าของธรรมเนียมแบบไทยดังกล่าวไว้

ตัวบทมุขปาฐะที่พระผู้เทศน์นำเรื่องราวต่างๆ นอกเหนือจากพระคัมภีร์เวสสันดรชาดกมาแต่งเป็นกลอน เพื่อใช้สำหรับเทศน์แทรกกระหว่างบทแหล่เทศน์ที่เป็นร่ายยาวเพื่อสร้างสีสันซึ่งเรียกกันว่า “บทแหล่นอก” ในอดีตมีธรรมเนียมแทรกบทแหล่นอกในการเทศน์กัณฑ์มหาพนและกัณฑ์มหาราช ในกัณฑ์มหาพนนิยมแทรกในการพรรณนาป่าของอัจจุตฤๅษี ส่วนกัณฑ์มหาราชนิยมแทรกในช่วงพรรณนabayศรีที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยจัดขึ้นสมโภชสองกุมาร บทแหล่นอกนี้ถือเป็นเครื่องสร้างความสนุกสนานและแสดงฝีมือของพระผู้เทศน์ จนมีคำเรียกโดยเฉพาะว่า “เครื่องเล่นมหาพน” และ “เครื่องเล่นมหาราช”³

ในมหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ กัณฑ์กุมารเป็นกัณฑ์สำคัญกัณฑ์หนึ่ง มีเหตุการณ์บำเพ็ญบุตรทานอันแสดงทานบารมีซึ่งเป็นหัวใจของเวสสันดรชาดก มีบทพรรณนาครว้าครวญที่ลึกซึ้งกินใจของพระเวสสันดร พระนางมัทรี และสองกุมาร จนเป็นที่จดจำแพร่หลายและมีการตัดตอนส่วนหนึ่งไปใช้เป็นแบบเรียนระดับมัธยมศึกษา นอกจากนี้บทแหล่เทศน์ของกัณฑ์กุมารในฉบับร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกยังเป็นกัณฑ์ที่มีเนื้อความยาวที่สุดด้วย

ปัจจุบัน การเทศน์มหาชาติเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหลายด้าน กล่าวคือ การเทศน์มหาชาติมีระยะเวลาสั้นลง ทั้งยังนิยมจัดในโอกาสพิเศษอื่นๆ นอกเหนือจากจัดในช่วงเวลาออกพรรษาตามประเพณีดั้งเดิม บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์การถ่ายทอดบทแหล่เทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารในสังคมไทยร่วมสมัย โดยได้รวบรวมข้อมูลวิดิทัศน์ที่มีผู้บันทึกการเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารไว้จำนวน 20 ชุด ประกอบกับข้อมูลบริบทพิธีกรรมที่เก็บเพิ่มจากภาคสนามในกรุงเทพมหานครระหว่าง พ.ศ. 2559-2562 จำนวน 10 ครั้ง รวมเป็นข้อมูลการเทศน์กัณฑ์กุมารจำนวน 30 ชุด มีจำนวนพระผู้เทศน์ 16 รูป ประกอบกับผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าสังเกตการณ์ใน “โครงการฝึกอบรมการเทศน์มหาชาติทำนองหลวง รุ่นที่ 5” โดยชมรมนักเทศน์มหาชาติทำนองหลวงซึ่งแผนงานพัฒนาศักยภาพพระนักเผยแผ่ธรรมะ คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร จัดขึ้นที่วัดสุวรรณารามราชวิหาร เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 5-11

³ ตัวอย่างแหล่นอกที่มีกำกับไว้ว่าเป็นเครื่องเล่นกัณฑ์มหาพนและเครื่องเล่นกัณฑ์มหาราชดูในหนังสือ ประชุมเครื่องเล่นมหาชาติ ของหริต เรืองฤทธิ์ (2504)

มีนาคม พ.ศ. 2561 ซึ่งมีพระผู้เทศน์เข้าร่วมอบรมประมาณ 80 รูป จึงได้นำข้อมูลเกี่ยวกับศิลปะการเทศน์มาประกอบการอภิปรายด้วย วัตถุประสงค์การศึกษาคือ วิเคราะห์วิธีการถ่ายทอดกัณฑ์กัณฑ์การผ่านบทแหล่งเทศน์มหาชาติ และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างอารมณ์สะท้อนใจกับการสร้างศรัทธาให้แก่ผู้ฟัง ผลการศึกษาแสดงให้เห็นวิธีการถ่ายทอดกัณฑ์กัณฑ์การผ่านบทแหล่งเทศน์มหาชาติในสังคมไทยร่วมสมัย และแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณศิลป์ในวรรณคดีโบราณกับศิลปะการเทศน์เพื่อสื่ออารมณ์สะท้อนใจที่ช่วยสร้างศรัทธาในพิธีกรรม

2. ความเปลี่ยนแปลงของการเทศน์มหาชาติในสังคมไทยร่วมสมัย

การเทศน์มหาชาติในสังคมไทยร่วมสมัยมีรูปแบบการเทศน์หลักๆ อยู่ 2 แบบ คือการเทศน์แบบเรียงกัณฑ์และการเทศน์แบบประยুক্ত การเทศน์แบบเรียงกัณฑ์เป็นการเทศน์ที่พระผู้เทศน์ต่างๆ จะเทศน์ทีละกัณฑ์จนครบ 13 กัณฑ์ โดยใช้เวลายาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นดับบทหลัก การเทศน์รูปแบบนี้เป็นรูปแบบตามประเพณีที่คุ้นเคยกันทั่วไป อีกแบบหนึ่งเรียกว่าการเทศน์แบบประยুক্ত เป็นการเทศน์สรุปเรื่องเวสสันดรชาดก โดยใช้เวลา 2-4 ชั่วโมง และมักมีพระผู้เทศน์จำนวน 2-3 รูปดับบทที่ใช้เป็นหลักคือบทแหล่งนอกที่เล่าเรื่องเวสสันดรชาดกตามที่พระผู้เทศน์สืบทอดมา ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกเก็บข้อมูลเฉพาะการเทศน์แบบเรียงกัณฑ์ เพื่อมุ่งวิเคราะห์ลักษณะการถ่ายทอดกัณฑ์กัณฑ์การโดยเฉพาะ

ข้อมูลที่ใช้ศึกษามาจากวัดที่ศรัทธาที่ผู้บันทึกไว้และเปิดให้เข้าชมได้เป็นสาธารณะ (Public) จำนวน 20 วัด เป็นการเทศน์ที่ไม่ได้ใช้ประกอบการแสดงอื่น และเป็นข้อมูลที่สมบูรณ์ บันทึกตั้งแต่เริ่มต้นเทศน์จนจบ มีระยะเวลาประมาณ 30 นาที ถึง 1 ชั่วโมง 20 นาที ข้อมูลวัดที่ศรัทธาทั้งหมดที่เลือกมาศึกษาสามารถระบุชื่อของพระผู้เทศน์ได้

อนึ่ง การเทศน์มหาชาติส่วนใหญ่มักไม่ได้ระบุชื่อพระผู้เทศน์แต่ละกัณฑ์ให้ทราบล่วงหน้า แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าการเทศน์กัณฑ์กัณฑ์การซึ่งเป็นกัณฑ์สำคัญ ผู้จัดงานมักนิมนต์พระผู้เทศน์ที่มีชื่อเสียงมาเทศน์ โดยในแต่ละท้องถิ่น

ที่จะมีพระผู้เทศน์ที่ได้รับนิมนต์เป็นประจำอยู่ 3-4 รูป ในพื้นที่กรุงเทพมหานครมีพระที่มักได้รับนิมนต์ให้เทศน์กัณฑ์กุमार เช่น พระเทพวิสุทธิดิลกแห่งวัดสามพระยา วรวิหาร และพระครูมงคลธรรมภาณแห่งวัดเสมียนนารี พระอารามหลวง ซึ่งพระผู้เทศน์ทั้ง 2 รูปเป็นครูสอนเทศน์มหาชาติที่มีชื่อเสียงในเขตกรุงเทพมหานครด้วย ข้อมูลที่ผู้วิจัยเก็บจากภาคสนามในกรุงเทพมหานคร จึงปรากฏว่ามีพระทั้ง 2 รูปเทศน์มากกว่ารูปอื่น

ข้อมูลการเทศน์มหาชาติที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ทั้ง 30 ชุด⁴ มีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

⁴ การอ้างอิงข้อมูลที่ใช้ศึกษาตลอดบทความนี้จะใช้ตามลำดับที่ปรากฏในตารางเป็นสำคัญ

ตารางที่ 1

ข้อมูลวีดิทัศน์การเทศน์กัณฑ์กู่मारที่ใช้ในการวิเคราะห์ (เรียงตามพระผู้เทศน์)

ชุด ที่	พระผู้เทศน์	สถานที่และวันเวลาเทศน์	ระยะเวลา
1	พระมหาจารุวัฒน์ จรรย์มโน วัดบางรักใหญ่ จังหวัด นนทบุรี	งานเทศน์มหาชาติเฉลิมพระเกียรติ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการ จังหวัดนนทบุรี วันที่ 26 กรกฎาคม 2556 [เข้าถึงได้ที่: https://www.youtube.com/watch?v=6hCzclR8yZw (สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2562)]	40 นาที
2	พระมหาจารุวัฒน์ จรรย์มโน วัดบางรักใหญ่ จังหวัด นนทบุรี	วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร วันที่ 25 กรกฎาคม 2561 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/100004135325570/videos/1073808482766986/ (สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2562)]	45 นาที
3	พระมงคลธรรมภาณ วัดเสมียนนารี กรุงเทพฯ	วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ วันที่ 29 กันยายน 2559 [เข้าถึงได้ที่: https://www.youtube.com/watch?v=q_DB8Yi_sy4 (สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2562)]	50 นาที
4	พระมงคลธรรมภาณ วัดเสมียนนารี กรุงเทพฯ	วัดบางกร่าง จังหวัดนนทบุรี วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2562 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/WatBangKrangNon/videos/794298414281223/ (สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง
5	พระทีนกร กตธมฺโม วัดเขื่อนเพชร จังหวัด เพชรบุรี	ณ หมู่ 8 บ้านไร่ ตำบลนายาง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัด เพชรบุรี วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2557 [เข้าถึงได้ที่: https://www.youtube.com/watch?v=p2pyBP_gM0A และ https://www.youtube.com/watch?v=3kSohd6fTjI (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง
6	พระทีนกร กตธมฺโม วัดเขื่อนเพชร จังหวัด เพชรบุรี	วัดป่าชลประทานราษฎร์ จังหวัดเพชรบุรี วันที่ 8 พฤษภาคม 2557 [เข้าถึงได้ที่: https://www.youtube.com/watch?v=dntpLK-zPFw (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	40 นาที
7	พระครูอุปถัมภ์ วัชรกิจ วัดแก่งกระจาน จังหวัด เพชรบุรี	งานเทศน์มหาชาติ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดเพชรบุรี 23 ธันวาคม 2559 [เข้าถึงได้ที่: https://www.youtube.com/watch?v=969Q2TnqTfo (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง

ชุด ที่	พระผู้เทศน์	สถานที่และวันเวลาเทศน์	ระยะเวลา
8	พระครูอุปถัมภ์ วัชรกิจ วัดแก่งกระจาน จังหวัด เพชรบุรี	งานเทศน์มหาชาติวัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดเพชรบุรี 25 ตุลาคม 2561 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/ Watmahathat.Vorlawiharn.Phetchaburi/videos/ 2187024198286170/ (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง
9	พระมหาโสภณ สุธีโร วัดบางรักใหญ่ จังหวัด นนทบุรี	งานเทศน์มหาชาติเฉลิมพระเกียรติ ณ โรงเรียนสุคนธีร วิทย์ จังหวัดนครปฐม วันที่ 5 สิงหาคม 2559 [เข้าถึงได้ ที่: https://www.youtube.com/watch?v=9dmcJgrATFg (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง
10	พระसार ปญญการี วัดปฐมบุตริศาราม กรุงเทพฯ	งาน “เทศน์มหาชาติ ถวายบรมนาถบพิตร ฐ สถิตใน ดวงใจไทย” ณ โรงพยาบาลศิริราช วันที่ 21 ธันวาคม 2560 [เข้าถึงได้ที่: https://iptv.mahidol.ac.th/topic/73166 (สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2562)]	30 นาที
11	พระราชธรรมวาที วัดประยุรวงศาวาส วิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดนางนองวรวิหาร กรุงเทพฯ วันที่ 3 พฤศจิกายน 2560 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook. com/100010525025437/videos/vb.100010525025437/ 521775108183319 (สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง 10 นาที
12	พระครูกิตติธรรมานุกูล วัดกลาง จังหวัดอุดรธานี	งาน “ฟังมหาชาติ 13 กัณฑ์ ร่วมสร้างสังคมไทย” โดย องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวิหาร โรงแรมตะวัน นา กรุงเทพฯ วันที่ 13 พฤศจิกายน 2557 [เข้าถึงได้ที่: https://www.youtube.com/watch?v=run71j5BsS8 (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง
13	พระปลัดวิทยา วิสุทธาจาโร วัดเทพากร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติถวายเป็นพระราชกุศล โรงเรียน สันติราษฎร์ กรุงเทพฯ วันที่ 9 สิงหาคม 2559 [เข้าถึงได้ที่: https://www.youtube.com/watch?v= h0tS5yRSing (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	40 นาที
14	พระเทพวิสุทธิดิลก วัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติ ในโอกาสครบรอบ 120 ปี คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล กรุงเทพฯ วันที่ 1 มีนาคม 2560 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/ 100011450109034/videos/vb.100011450109034/ 436874886704178/ (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	30 นาที

ชุด ที่	พระผู้เทศน์	สถานที่และวันเวลาเทศน์	ระยะเวลา
15	พระครูวินัยธรกิตติศักดิ์ โคตรมสิสโส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลา รามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดชุมพลนิกายาราม จังหวัด พระนครศรีอยุธยา วันที่ 29 ธันวาคม 2560 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/watchumphon.bangpain/ videos/vb.100006263232714/2004072459811509 (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	45 นาที
16	พระมหาเรวัตร อาวุธปัญญา วัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดทองนพคุณ กรุงเทพฯ วันที่ 5 ตุลาคม 2560 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/ 484870108335558/videos/605471036545579/ (สืบค้น เมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง
17	สามเณรมงคล นิลนาฏ วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดเพชรบุรี	งานเทศน์มหาชาติวัดทองนพคุณ จังหวัดเพชรบุรี วันที่ 3 พฤศจิกายน 2560 [เข้าถึงได้ที่: https://www. facebook.com/WadThxngnphkhunPhechruri/videos/ 909201005902412 (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	35 นาที
18	พระครูพิษณุกิตติธาดา วัดวังวรวิศริ์ศรัทธาธรรม จังหวัดพิษณุโลก	งานเทศน์มหาชาติวัดวังวรวิศริ์ศรัทธาธรรม จังหวัดพิษณุโลก วันที่ 9 ตุลาคม 2561 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/541070649678880/ videos/169822680615592 (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง 10 นาที
19	พระอธิการวิโรจน์ วิโรจโน วัดสว่างอารมณ์-หอมแก้ว อุทิต จังหวัดลพบุรี	งานเทศน์มหาชาติวัดน้อยนางหงส์ จังหวัดสิงห์บุรี วันที่ 10 ตุลาคม 2561 [เข้าถึงได้ที่: https://www.facebook.com/ watnoynanghong/videos/2136565959688152/ (สืบค้น เมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง 10 นาที
20	พระครูศรีธรรมประสิทธิ์ วัดหลักสี่พระอารามหลวง	งานเทศน์มหาชาติวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัด กาญจนบุรี วันที่ 5 เมษายน 2562 [เข้าถึงได้ที่: https:// www.facebook.com/rongmasomphan/videos/ 1631749413637566 (สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2562)]	1 ชั่วโมง 10 นาที

ตารางที่ 2

ข้อมูลการเทศน์กัณฑ์กัณฑ์การจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ชุด ที่	พระผู้เทศน์	สถานที่และวันเวลาเทศน์	ระยะเวลา
1	พระเทพวิสุทธิดิลก วัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราช วรวิหาร กรุงเทพฯ วันที่ 11 กันยายน 2559	1 ชั่วโมง
2	พระเทพวิสุทธิดิลก วัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร กรุงเทพฯ วันที่ 1 กันยายน 2559	1 ชั่วโมง
3	พระมงคลธรรมาภรณ์ วัดเสมียนนารี กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ วันที่ 9 ตุลาคม 2559	1 ชั่วโมง
4	พระเทพวิสุทธิดิลก วัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร กรุงเทพฯ วันที่ 24 ตุลาคม 2559	1 ชั่วโมง
5	พระเทพวิสุทธิดิลก วัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพฯ	งาน “100 ปี จุฬายา เทศน์มหาชาติถวายพระราชกุศล” ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ วันที่ 22 พฤษภาคม 2560	1 ชั่วโมง
6	พระเทพวิสุทธิดิลก วัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดหัวลำโพง กรุงเทพฯ วันที่ 30 กันยายน 2560	30 นาที
7	พระครูวินัยธรกิตติศักดิ์ โคตรมลิโส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลา รามราชรวมหาวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดสุทัศน์เทพวรารามราช รวมหาวิหาร กรุงเทพฯ วันที่ 14 เมษายน 2561	45 นาที
8	พระปลัดโสภณ สุธีโร วัดบางรักใหญ่ จังหวัด นนทบุรี	งานเทศน์มหาชาติวัดสุทัศน์เทพวรารามราช รวมหาวิหาร กรุงเทพฯ วันที่ 7 ตุลาคม 2561	1 ชั่วโมง 30 นาที
9	พระมงคลธรรมาภรณ์ วัดเสมียนนารี กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ วันที่ 17 ตุลาคม 2561	1 ชั่วโมง
10	พระเทพวิสุทธิดิลก วัดสามพระยาวรวิหาร กรุงเทพฯ	งานเทศน์มหาชาติวัดหัวลำโพง กรุงเทพฯ วันที่ 20 ตุลาคม 2561	45 นาที

ผู้วิจัยพบว่า การเทศน์มหาชาติในสังคมไทยร่วมสมัยเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแยกได้เป็น 3 ด้าน ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงด้านระยะเวลาในการเทศน์ ด้านโอกาสในการเทศน์ และด้านผู้จัดเทศน์และผู้เข้าร่วมฟังเทศน์ มีรายละเอียดดังนี้

2.1 ความเปลี่ยนแปลงด้านระยะเวลาในการเทศน์

การจัดประเพณีเทศน์มหาชาติมีคติว่าต้องเทศน์ให้จบภายใน 1 วัน 1 คืน หรืออาจอนุโลมให้แบ่งเป็น 2 วันได้ แต่ต้องเทศน์คาถาพันให้จบภายในวันเดียว การเทศน์ในอดีตมักเริ่มตอนย่ำรุ่งเรื่อยไปและหยุดพักในช่วงเพลจึงหยุดพัก แล้วเทศน์ต่อตอนบ่ายไปจนค่ำ หรือบางแห่งก็เทศน์ไปจนถึงเที่ยงคืนหรือจวนรุ่งของอีกวันหนึ่ง (สุภาพรณ ณ บางช้าง, 2524: 70-71)

ผู้วิจัยสำรวจพบว่า การจัดเทศน์มหาชาติในปัจจุบันยังมุ่งดำเนินตามคติเดิมคือเทศน์ให้จบในระยะเวลา 1-2 วัน แต่ระยะเวลาการเทศน์แต่ละกัณฑ์ลดลง โดยทั่วไปนิยมเทศน์ประมาณวันละ 6-8 ชั่วโมง และนิยมจัดในวันเสาร์อาทิตย์ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้ฟังที่ส่วนใหญ่เปลี่ยนแปลงทำงานในวันจันทร์ถึงศุกร์และไม่ได้ผูกพันอยู่กับวัดโดยตลอด การเทศน์ส่วนใหญ่เริ่มตั้งแต่ 08.00 หรือ 09.00 ถึงประมาณ 17.00 น. ใช้เวลาเทศน์กัณฑ์ละ 30 นาทีถึง 1 ชั่วโมง 30 นาที

ผู้วิจัยยังพบว่า การเทศน์เกือบทั้งหมดไม่ได้เทศน์เป็นทำนองโดยตลอด แต่มีแหล่งสลับกับการพูดสรุปความบ้าง โดยเป็นการกล่าวถึงเจ้าภาพ ให้พร หรือแทรกคำอธิบายและคำสอน เพื่อให้การเทศน์ไม่ราบเรียบเกินไปนัก ทำให้พระผู้เทศน์มีปฏิสัมพันธ์กับผู้ฟัง และอาจเป็นการพักเสียงของพระผู้เทศน์ด้วย ทำให้ระยะเวลาที่จะเทศน์เป็นทำนองลดลง ในข้อมูลการเทศน์กัณฑ์กุมภาพันธ์ 30 ชุด ผู้วิจัยพบว่าพระผู้เทศน์ใช้เวลาพูดบรรยายเป็นร้อยแก้วเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 20-30 หากเทศน์ 40 นาที ก็จะพูดบรรยายประมาณ 5-15 นาที เทศน์ประมาณ 1 ชั่วโมง ก็จะพูดบรรยายประมาณ 10-20 นาที และเทศน์ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที ก็จะพูดบรรยายประมาณ 20-30 นาที

ด้วยเหตุที่ระยะเวลาการเทศน์ลดลง มหาชาติกัณฑ์ที่มีเนื้อความยาว ได้แก่ กัณฑ์กุมาร กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มัทรี และกัณฑ์มหาราช จึงต้องปรับลดเนื้อความที่นำมาเทศน์เพื่อให้สอดคล้องกับระยะเวลาที่ลดลงด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกัณฑ์กุมารซึ่งเป็นกัณฑ์ที่มีเนื้อความยาวที่สุด จำเป็นต้องละเนื้อความออกไปหลายส่วน ดังที่พระราชธรรมวาทी (ข้อมูลชีวิตที่ศักราชที่ 11: 13.30-14.00) อธิบายให้ผู้ฟังทราบว่าการเทศน์กัณฑ์กัณฑ์นั้น หากเทศน์เป็นทำนองอย่างครบถ้วน ต้องใช้เวลาถึง 3 ชั่วโมง ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงด้านเวลา มีผลต่อตัวบทแหล่งเทศน์กัณฑ์กัณฑ์โดยตรง

2.2 ความเปลี่ยนแปลงด้านโอกาสในการเทศน์

ผู้วิจัยพบว่ามีความเปลี่ยนแปลงด้านโอกาสการจัดเทศน์มหาชาติ เดิมประเพณีเทศน์มหาชาตินิยมจัดในช่วงออกพรรษาหลังฤดูเก็บเกี่ยว ประมาณเดือน 12 ส่วนการจัดนอกเทศกาลและมีวัตถุประสงค์เป็นการเฉพาะมีปรากฏอยู่บ้าง เช่น ในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน กล่าวถึงการจัดเทศน์ในช่วงเทศกาลสารทเพื่อเรียกริเงินเข้าวัด ดังความว่า

อยู่มาประกาศปลัดศก ทายกในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทยังขาดวัน คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 53-54)

ในเรื่อง นิราศหนองคาย ของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) (2498: 22) กล่าวถึงเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเมื่อครั้งเป็นพระยาราชสุภาวดีได้คุมทัพไปปราบฮ่อที่เมืองหนองคาย ถึงเดือนสิบเอ็ดเป็นฤดูน้ำหลาก จึงพักทัพที่สระบุรี ระหว่างนั้นถึงวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงจึงให้จัดเทศน์มหาชาติในค่ายทัพ เพื่ออุทิศถวายเป็นพระราชกุศล พร้อมทั้งจุดดอกไม้ไฟเป็นการฉลอง เทศน์ครบทั้ง 13 กัณฑ์และยุติในตอนพลบค่ำ

อย่างไรก็ตาม การจัดเทศน์มหาชาติในโอกาสพิเศษนี้พบหลักฐานไม่มากนัก

ปัจจุบัน การจัดเทศน์มหาชาตินอกเทศกาลมีมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะเทศน์มหาชาติที่จัดโดยหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนเนื่องในโอกาสพิเศษ เช่น การจัดเทศน์มหาชาติในโอกาสที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก่อตั้งมาครบรอบ 100 ปี เมื่อวันที่ 20-22 พฤษภาคม พ.ศ. 2560 หรือโครงการ “เทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์ 1,000 พระคาถา” ซึ่งมูลนิธิโรงพยาบาลราชวิถี และชมรมพุทธศาสนโรงพยาบาลราชวิถีร่วมกันจัดขึ้นเพื่อสมทบทุนสร้างอาคารศูนย์การแพทย์ราชวิถี เมื่อวันที่ 23-24 สิงหาคม พ.ศ. 2561 วัดอุปสมงค์ของการเทศน์มหาชาติในโอกาสพิเศษเหล่านี้มีทั้งเรียไรเงินสำหรับสร้างอาคารหรือจัดกิจกรรมสาธารณกุศล เพื่อสืบสานประเพณีไทยในสถานศึกษา เพื่อส่งเสริมการเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนา หรือเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศ์ ผู้พึงในงานเทศน์ประเภทนี้จึงเปลี่ยนแปลงไปจากการเทศน์ในชุมชนแบบดั้งเดิมด้วย

2.3 ความเปลี่ยนแปลงด้านผู้จัดเทศน์และผู้เข้าร่วมฟังเทศน์

เดิมการจัดเทศน์มหาชาติมักมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดและชุมชนรอบวัด ในเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน กล่าวถึงการแบ่งหน้าที่จัดเครื่องกัณฑ์เทศน์ระหว่างคนในชุมชนละแวกเดียวกันว่า

พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า
ตาปะขาวเฒ่าแก่แซ่ก้นมา	พร้อมกันหนึ่งปริษาที่วัดนั้น
บ้างก็รับทศพรทิมพานต์	บ้างก็รับเอาทานกัณฑ์นั้น
ที่ลูกดกรับชูกกัณฑ์กลางวัน	ให้ยายศรีประจันกัณฑ์มตรี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 53-54)

ปัจจุบัน หน่วยงานภาครัฐและเอกชนมีบทบาทในการจัดเทศน์มหาชาติมากขึ้น จากที่ผู้วิจัยสังเกตในภาคสนามและจากเอกสารประชาสัมพันธ์งานเทศน์มหาชาติ

ต่าง ๆ พบว่าหน่วยงานผู้จัดเหล่านี้มีทั้งที่รับเป็นเจ้าภาพการเทศน์มหาชาติตลอดทั้งงาน หรือรับเป็นเจ้าภาพเฉพาะกัณฑ์ กลุ่มผู้เข้าร่วมฟังเทศน์ก็มักมาร่วมฟังเทศน์เฉพาะในกัณฑ์ที่หน่วยงานของตนเป็นเจ้าภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ฟังจึงเป็นความสัมพันธ์ตามกลุ่มอาชีพ หรือเป็นคนที่รู้จักที่เชิญชวนกันมาทำบุญโดยอาจไม่ได้อยู่ร่วมในชุมชนเดียวกัน ต่างจากการจัดเทศน์มหาชาติในอดีตที่ผู้ฟังส่วนใหญ่มักจะอาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกันหรือใกล้เคียงวัด

ผู้วิจัยสังเกตพบว่าในการจัดเทศน์ของหน่วยงานราชการและเอกชนเหล่านี้ พระผู้เทศน์เน้นการเทศน์บทแหล่เทศน์ที่ถ่ายทอดเวสสันดรชาดกมากกว่าจะนำเนื้อหาอื่น ๆ เช่น วรรณคดี นิทาน หรือมุขตลกมาสอดแทรกเป็นแหล่นอกตามอย่างที่เคยปรากฏในงานเทศน์มหาชาติที่ชุมชนเป็นผู้จัด หรือหากจะถ่ายทอดเนื้อหาอื่น ๆ ก็มักเป็นคำสอนหรือให้พรเป็นหลัก นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสังเกตว่าพระผู้เทศน์มักอธิบายแทรกเรื่องขนบธรรมเนียมในการฟังเทศน์มหาชาติ เช่นอธิบายว่ากัณฑ์ที่กำลังเทศน์อยู่มีเนื้อหาตอนใดเป็นตอนสำคัญ ตัวละครในเรื่องมีลักษณะเด่นอย่างไร หรือสอดแทรกคติความเชื่อว่าการฟังเทศน์กัณฑ์นั้น ๆ หรือแหล่ที่พระกำลังเทศน์นั้น มีอานิสงส์อย่างไร

ความเปลี่ยนแปลงทั้ง 3 ประการข้างต้นมีผลต่อการถ่ายทอดกัณฑ์กุมาร ทำให้พระผู้เทศน์เลือกตัวบทบางส่วนมาถ่ายทอดเพื่อให้สอดคล้องกับเวลาและโอกาส ดังผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ต่อไป

3. การถ่ายทอดกัณฑ์กุมารผ่านบทแหล่เทศน์มหาชาติ

นอกจากคำ “แหล่” จะใช้เรียกวิธีการอ่านเวสสันดรชาดกเป็นทำนอง และเป็นคำเรียกตัวบทสำหรับอ่านแล้ว ยังเป็นคำเรียกเนื้อหาตอนหนึ่ง ๆ ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกซึ่งลงท้ายด้วยคำว่า “แล” หรือ “นั่นแล” ด้วย เช่นในกัณฑ์กุมารมีเนื้อหา 22 แหล่ หมายถึงมีเนื้อความอยู่ 22 ตอน

การจำแนกเนื้อเรื่องแต่ละกัณฑ์เป็นตอนที่เรียกว่าแหล่งนี้เป็นชนบสำคัญในการถ่ายทอดเวสสันดรชาดกที่ปรากฏคำมาตั้งแต่กาพย์มหาชาติซึ่งแต่งขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา⁵ พระผู้เทศน์จะเลือกถ่ายทอดตามเนื้อหาของแหล่งที่มีปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก แหล่งนอกที่แต่งขึ้นใหม่เพื่อเล่าเรื่องเวสสันดรชาดกก็นิยมเล่าเนื้อหาตามที่มีในแหล่งตอนนั้นๆ อีกทั้งยังมี “แหล่งสำคัญ” ที่เป็นที่รู้จักและนิยมนำมาเทศน์ทุกครั้งด้วย แหล่งสำคัญเหล่านี้เป็นชนบที่สืบทอดกันมาแบบมุขปาฐะ มิได้มีผู้ใดกำหนดแน่ชัด แต่เป็นที่รับรู้กันทั้งในหมู่พระผู้เทศน์และชาวบ้านผู้ฟัง ดังในบทความเรื่อง “ประเพณีมีเทศน์มหาชาติ” ของเสฐียรโกเศศ (2540: 29-31) และบทความของสถิตย เสมานิล (2539: 120) ได้กล่าวถึงตัวอย่างชื่อแหล่งที่นิยมเทศน์กันในอดีต เช่น แหล่งหญิงหม้ายในกัณฑ์ทานกัณฑ์ แหล่งพราหมณ์ตีเมียและแหล่งสิบสองภาษาในกัณฑ์ชูชก และแหล่งยานนาวาในกัณฑ์กุมาร

ในการเทศน์กัณฑ์กุมาร พระผู้เทศน์ไม่ได้นำเนื้อหาทั้ง 22 แหล่งมาถ่ายทอดทั้งหมดเนื่องจากมีเวลาจำกัด ผู้วิจัยพบว่ามีเนื้อหาที่นิยมนำมาเทศน์ 3 ตอน ได้แก่ แหล่งที่ 2 “แหล่งพระนางมัทรีผืน” แหล่งที่ 13 “แหล่งยานนาวา” และแหล่งที่ 22 “แหล่งสองกุมารสั่งความ”

การเทศน์แหล่งสำคัญทั้ง 3 แหล่งข้างต้นมักมีการเทศน์แหล่งอื่นๆ ที่เป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องกันประกอบด้วย เพื่อให้เนื้อความสมบูรณ์หรือช่วยให้แหล่งสำคัญโดดเด่นยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอแสดงแหล่งทั้งหมดของกัณฑ์กุมารในรายชื่อด้านล่าง โดยแหล่งสำคัญทั้ง 3 แหล่งทำชื่อเป็นตัวหนา แหล่งอื่นๆ พบว่านิยมนำมาเทศน์ประกอบจะขีดเส้นใต้ชื่อ ได้แก่ แหล่งที่ 1 3 4 5 6 7 8 9 10 11 และ 12 ส่วนแหล่งที่พบว่าไม่นิยมนำมาเทศน์จะทำชื่อเป็นตัวอักษรปกติ ได้แก่ แหล่งที่ 14 15 16 17 18 19 20 และ 21 ดังนี้

แหล่งที่ 1 แหล่งต้น

แหล่งที่ 2 แหล่งพระนางมัทรีผืน

แหล่งที่ 3 แหล่งพระนางมัทรีทูลขอให้พระเวสสันดรทำนายฝัน

⁵ ดูการจำแนกเนื้อหาของกัณฑ์กุมารเป็นแหล่งได้ในหนังสือ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1 (2540: 512-533)

- แหล่งที่ 4 แหล่งพระเวสสันดรทำนายฝัน
- แหล่งที่ 5 แหล่งชูชกเข้าพระอาศรม
- แหล่งที่ 6 แหล่งพระเวสสันดรต้อนรับชูชก
- แหล่งที่ 7 แหล่งชูชกทูลขอสองกุมาร
- แหล่งที่ 8 แหล่งพระเวสสันดรขอให้ชูชกรอพระนางมัทรี
- แหล่งที่ 9 แหล่งพระเวสสันดรขอให้ชูชกพาสองกุมารไปหาพระเจ้ากรุงสุโขทัย
- แหล่งที่ 10 แหล่งสองกุมารหนีไปซ่อนอยู่ในสระบัว
- แหล่งที่ 11 แหล่งชูชกตัดพ้อพระเวสสันดร
- แหล่งที่ 12 แหล่งพระเวสสันดรตามหาสองกุมาร
- แหล่งที่ 13 แหล่งยานนาวา
- แหล่งที่ 14 แหล่งพระเวสสันดรบริจาคสองกุมารให้เป็นทาน
- แหล่งที่ 15 แหล่งอัศวรย์ในปัญบุตรทานของพระเวสสันดร
- แหล่งที่ 16 แหล่งพระชาลีวิวงอนพระเวสสันดร
- แหล่งที่ 17 แหล่งพระชาลีปรับทุกข์กับพระกัณหา
- แหล่งที่ 18 แหล่งพระเวสสันดรหว่านไผ่ด้วยวิตถ์ถึงสองกุมาร
- แหล่งที่ 19 แหล่งพระชาลีทูลลา
- แหล่งที่ 20 แหล่งพระนางกัณหาทูลลา
- แหล่งที่ 21 แหล่งพระเวสสันดรฟังทูลลา
- แหล่งที่ 22 แหล่งสองกุมารสั่งความ

แหล่งที่นิยมนำมาเทศน์จำแนกลักษณะเนื้อหาได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่ม “แหล่งยานนาวา” ซึ่งมุ่งนำเสนอแนวคิดเรื่องทานบารมี และ กลุ่ม “แหล่งพระนางมัทรีฝัน” และ “แหล่งสองกุมารสั่งความ” ซึ่งมุ่งนำเสนอความโศกของตัวละคร มีรายละเอียดดังนี้

3.1 “แหล่ยานนาวา” กับการนำเสนอแนวคิดเรื่องทานและทานบารมี

“แหล่ยานนาวา” เป็นแหล่ลำดับที่ 13 กัณฑ์กุมาร เนื้อหาเป็นคำพูดของพระเวสสันดรเรียกสองกุมารขึ้นจากสระบัว ถือเป็นหัวใจของกัณฑ์กุมาร และเป็นเหตุการณ์สำคัญในเวสสันดรชาดก เพราะเป็นตอนที่ปมขัดแย้งของเรื่องพัฒนาขึ้นถึงจุดสูงสุด คือพระเวสสันดรจะบริจาคบุตรทาน อันเป็นเครื่องยืนยันว่าพระองค์จะได้สำเร็จพระโพธิญาณอย่างแน่นอนด้วยทานบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญ และแสดงแก่นเรื่องของเวสสันดรชาดกคือความสำคัญของพระโพธิญาณที่มีเหนือสายสัมพันธ์ทางโลก เพราะสามารถช่วยเหลือนสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง แหล่นี้ยังมีธรรมเนียมในการเทศน์ที่เปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้ทำทาน ซึ่งเชื่อว่าเป็นการได้ร่วมกับการทานบารมีของพระเวสสันดรด้วย โดยเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเรื่องทานซึ่งเป็นการให้ของบุคคลธรรมดา กับการบำเพ็ญทานบารมีซึ่งเป็นการให้ของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งสละความผูกพันกับสมบัติทางโลกเพื่อปณิธานในการบรรลุพระโพธิญาณ (อาทิตย์ ชีรวณิชกุล: 2552, 79-81) การเทศน์แหล่ยานนาวาจึงเป็น “พฤติกรรมสัญลักษณ์”⁶ ที่สำคัญที่สร้างช่วงเวลาและพื้นที่พิเศษในพิธีกรรมที่เปลี่ยนความหมายของการให้ทานโดยทั่วไปของผู้ฟังเทศน์ให้มีความใกล้เคียงหรือหลอมรวมไปกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์

เนื้อความหลักของ “แหล่ยานนาวา” เปรียบพระชาติกัณฑ์หาเป็นเรือสำเภาทองที่พระเวสสันดรใช้พาหมู่สัตว์ข้ามวัฏสงสารไปยังพระนครนิพพานได้สำเร็จ ในขณะที่

⁶ พฤติกรรมสัญลักษณ์ เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในพิธีกรรม หมายถึงการกระทำท่าทาง หรือขั้นตอนต่างๆ ในพิธีกรรม ที่มีนัยความหมายพิเศษแตกต่างไปจากช่วงเวลาปกติ เป็นหนึ่งในแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาพิธีกรรมของวิกเตอร์ เทอร์เนอร์ โดยกล่าวว่าความหมายของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมนั้นสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ และระบบสัญลักษณ์ในพิธีกรรมนั้นก็สัมพันธ์กับระบบความหมายในสังคมที่จัดพิธีกรรมนั้นด้วย (Turner, 1967: 45-46) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนนของพฤติกรรมสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของไทยคือ การอ่านคำประกาศอัญเชิญเทวดาในพิธีต่างๆ การผูกข้อมือในพิธีทำขวัญ แม้แต่การตัดริบบิ้นเปิดงานในพิธีการต่างๆ ก็ถือเป็นพฤติกรรมที่มีนัยชัดเจนในตัวเอง

ที่เรือสำเภาธรรมดาของนายพาณิชย้อมอับปางลงเมื่อถูกพายุพัดกระหน่ำ ความเปรียบนี้ช่วยเน้นความสำคัญของการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรว่าเป็นสิ่งยิ่งใหญ่ เพราะเป็นการช่วยผู้คนจำนวนมากให้พ้นทุกข์ มิได้หวังประโยชน์เฉพาะตนเหมือนนายพาณิชทั่วไป ทั้งยังแสดงวาทีลปของพระเวสสันดรที่โน้มน้าวให้ทั้งพระชาติภักดีเห็นว่า การเสียสละครั้งนี้มิใช่สิ่งเปล่าประโยชน์ แต่ทั้งสองกุมารจะได้เป็นผู้ช่วยเหลือหมู่สัตว์ทั้งหลายร่วมกับพระองค์ด้วย การพรรณนาภาพสำเภาทองอย่างงดงามวิจิตรจึงเป็นการยกย่องทั้งพระชาติภักดี และเชิดชูปณิธานของพระเวสสันดรซึ่งจะได้ประทับเรือสำเภาทองนั้นด้วย

สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ใช้เทศน์กันในปัจจุบันมีความดีเด่นยิ่งในเชิงศิลปะการประพันธ์ โดยเฉพาะการเลือกสรรคำเพื่อพรรณนาภาพสำเภาของนายพาณิชตามอย่างเรือสำเภาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อย่างละเอียด แสดงภาพสำเภาที่แข็งแรงมั่นคง แต่เมื่อออกทะเลกลับถูกพายุพัดจนเรือแตก ไม่อาจเทียบได้กับสองกุมารที่เป็นโลกุตระนาวซึ่งทำด้วยทองและอัญมณี เป็นเรือที่มั่นคงแข็งแรง แม้ถูกคลื่นพายุคือกิเลสตัณหาคุกคามเท่าใดก็มีได้หัว้นไหว บทแหล่ในของแหล่ยานนาวาจึงเป็นการใช้วรรณศิลป์มาเชิดชูอุดมคติทางศาสนาได้อย่างโดดเด่น ดังตัวอย่างความว่า

... สำเภาลำไฉของพาณิช ซึ่งตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน ประกอบ
 ประกับกระดานดอกรัดรีง ตะปูตะปริงยิงกรึงกระซิบซิด พัดเหล็กดีติด
 ดอกรัดรีงโซมน้ำมันชันเคี้ยวแล้วเยียวยา กระดานดาดเป็นดาดฟ้า
 จังกอบกว้านสมอขัน เสากระโดงยืนยันยึดด้วยพืดพวนผูกขึง รัดรีง
 ตายติดกับเสารอกดุนี่เรียวแรง ... ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เลิกโหขึ้นสาม
 ลา ยินปืนปากปลาเสียงผางผิงตึงตัง คนการยืนสะพรั่งอยู่พร้อม
 เปรียง ... ครั้นบังเกิดลมสลาตันตั้งตีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นแครง สำเภา
 ก็โคลงเคลงไปตามคลื่นต้นต้น เสากระโดงหักกระเด็นกระดานแตก
 คลื่นใหญ่โยนกระแทกกระแทกกระทั้นผิงผาง สำเภาที่อับปางลงใน
 ท่ามกลางทะเลหลวง ... เจ้าจึงมาเป็นสำเภาทองธรรมชาติ อันนาย

ช่างชาวนาฉลาดจำลองทำ ด้วยกงแก้วประกอตั้งด้วยเพชรแน่นหนา
แก้วประพาฬแผ่เป็นดาดฟ้าผากระเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์กระทำ
เป็นราโท โมราประดับสลักรัก กรอบลายรายดอกกรักเนาวรัตน์ ฉลุ
ฉลักเป็นรูปสัตว์ภาพเพชรนิลนม ...

(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 179)

ผู้วิจัยพบว่าในข้อมูลการเทศน์ทั้ง 30 ชุด พระผู้เทศน์จะเทศน์แห่ล่านนาวา
ทุกครั้ง และใช้เฉพาะแห่ล่านใน ไม่ใช่แห่ล่านนอก ทั้งมีธรรมเนียมว่าผู้ฟัง “แห่ล่านนาวา”
นิยมลุกขึ้นมาติดกันที่เทศน์หรือถวายปัจจัยแด่พระผู้เทศน์ โดยมีคำอธิบายว่าเมื่อ
พระเวสสันดรได้อาศัยสองกุมารเป็น “สำเภา” ข้ามสังสารวัฏไปสู่พระนิพพาน ผู้ที่
ร่วมทำบุญในโอกาสนี้ย่อมถือว่าได้ร่วมลงสำเภาไปกับพระเวสสันดรด้วย พระผู้เทศน์
ส่วนใหญ่จะย่ำธรรมเนียมนี้เสมอ โดยใช้วิธีพูดบรรยายเชิญชวนให้ผู้ฟังมาร่วมทำบุญ
หรือใช้ศิลปะในการ “โห่” ซึ่งเป็นไปตามความในตอนหนึ่งของ “แห่ล่านนาวา” ว่า
“สำเภานี้ก็มาพาเบียบเพียงราโท ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เลิกโห่ขึ้นสามลา” (ร่ายยาว
มหาเวสสันดรชาดก, 2558: 179; ชัดเจนได้เน้นโดยผู้วิจัย) เมื่อถึงเนื้อความดังกล่าว
พระผู้เทศน์จะโห่ขึ้นหลายครั้ง แต่ละครั้งเปลี่ยนเสียงให้สูงแหลมขึ้นเป็นลำดับ และ
ให้ผู้ฟังร่วมรับเสียงโห่ด้วยคำว่า “อิ้ว” พร้อมกัน ถือเป็นพฤติกรรมซึ่งเป็นสัญลักษณ์
สำคัญที่ให้ผู้ฟังบำเพ็ญทานร่วมกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ด้วย

ภาพที่ 1. ผู้ฟังเทศน์ลุกมาทำบุญในระหว่างที่ฟังเทศน์แห่ล่านนาวา
(ภาพถ่ายของผู้วิจัย)

ส่วนการเทศน์แหล่อื่นประกอบกับแหล่ยานนาวา พบว่าพระผู้เทศน์จะสรุปเนื้อความตอนชูชกทูลขอสองกุมารก่อน โดยนิยมเทศน์แหล่นอกหรือสรุปความอย่างสังเขปสั้นๆ แล้วจึงค่อยเทศน์แหล่ยานนาวาต่อไป

ผู้วิจัยพบแหล่นอกตอนชูชกทูลขอสองกุมาร 1 ส่วนวน ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่แหล่ที่ 5-12 ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก บทแหล่นอกชูชกทูลขอสองกุมารนี้ยังละเนื้อความจากบทแหล่ในบางส่วน เช่น ละตอนพระชาลีออกไปรับชูชก และตอนพระเวสสันดรตั้งราคาค่าไถ่ตัวสองกุมาร ส่วนเนื้อหาสำคัญที่มีตรงกับบทแหล่ในมี 3 ตอน ได้แก่ ตอนชูชกทูลขอสองกุมาร ตอนสองกุมารเดินถอยหลังหนีลงสระบัว และตอนชูชกปรีชาพระเวสสันดร ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างจากข้อมูลวิดิทัศน์ชุดที่ 12 ซึ่งเป็นส่วนวนเทศน์ของพระครูกิตติธรรมานุกตแห่งวัดกลาง จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยผู้วิจัยขีดเส้นใต้เน้นเนื้อหาทั้ง 3 ตอนไว้ ดังนี้

จะรวบลัดตัดใจความ	เทศน์ไปตามกัณฑ์กุมาร
ไฉ่เฒ่าสาธุการ	ก็กราบกรานองค์พระเวสสันดร
ข้าแต่องค์ผู้ทรงศักดิ์	ไฉ่เฒ่ามันจนยากจึงหวังตั้งใจ
หวังจะมาทูลขอสองพระหน่อไท	ไปเป็นทาสใช้แม่เมื่อยมิตตดา
ฝ่ายพระเวสพิเศษสุด	เธอหมายวิมุติในภายภาคหน้า
มิได้หวั่นพรันอุรา	เมื่อได้ฟังวาจาเฒ่าผาจารย์
จึงผันแปรแลดูบุตร	ให้สิ้นสุดในสงสาร
ในมโนหวังโพธิญาณ	จึงได้โปรดประทานบุตรหญิงชาย
.....	
ฝ่ายชาลีและกัณหาหน่อกษัตริย์	เมื่อได้ฟังตรัสวิจารณ์
จึงชวนกัณหาหนีไปพลัน	สะทกสะท้านด้วยความกลัว
จึงย่อนรอยแล้วถอยหลัง	เห็นละล้าละลังลงสระบัว
เอาใบบุษบงมาบังเกศ	แล้วเอาวารีมาบังตัว
หวังจะหลบซ่อนพระปิตุเรศกับพราหมณ์ด้วยความกลัว หนีลงสระบัวเงียบ	
หายกันไป	

ฝ่ายซุชกเห็นสองนัดดา
จึงตรัสพ้อเป็นข้ออภิปราย
ว่าโลกเขาลือกันมาแต่ก่อน
ประทานหัตถ์เงินมีชื่อ
มาประทานบุตรสุดสงสาร
จะเอาจริงจริงดูสิกลับมาหนึ่งมาลัก
มาทำเช่นนั้นมันจะดีที่ไหน

มาหลบหนีหาย
ว่านี่เ็นไม่เหมือนเขาลือ
ว่าพระเวสสันดรเป็นคนชื่อ
ผู้คนเลื่องลือในทางทาน
พระมาโปรดประทานไม่หวั่นใย
มายุให้ลูกรักมาหลบหนีหาย
ใครจะเชื่อท่านได้เล่าพระเวสสันดร

.....
จึงเอื้อนโอรสโปรดเมตตา
อย่าว่าแต่บุตรสุดที่รักเลย
ถึงแม้ตัวเราท่านจะเอาเลือดเนื้อ
ไอ้ข้อนั้นหนามันไม่เป็นไร
พระตรัสแล้วพิร่ำพิไร
เธอเรียกบุตรสุดสงสาร

.....
อนิจจาพ่อพราหมณ์เอ๋ย
ไอ้พราหมณ์เอ๋ยเราไม่เสียตาย
เอามิดมาเถิดเอาสิเราจะให้
เพราะเราหมายในพระโพธิญาณ
พระตรัสเรียกทราวม้วยสองกุมาร
ขึ้นจากริมสถานที่สระบัว

(ข้อมูลวิดิทัศน์ชุดที่ 12: 30.55-49.40)

เมื่อจบวรรคสุดท้ายว่า “ขึ้นจากริมสถานที่สระบัว” แล้ว พระผู้เทศน์ก็เทศน์
“แหล่งยานนาวา” ต่อทันทีเพื่อให้ข้อความที่พระเวสสันดรพูดเชื่อมต่อกับบทบรรยาย
เป็นเนื้อเดียวกัน

เนื้อหาทั้ง 3 ตอนที่ปรากฏซ้ำในบทแหล่งนอกข้างต้นมีทั้งส่วนที่เป็นการ
กระทำสำคัญของ

ตัวละคร คือซุชกทูลขอสองกุมาร และสองกุมารหนีไปซ่อนที่สระบัว ซึ่งจะ
เชื่อมเนื้อความไปยังแหล่งยานนาวา และมีส่วนเสริมที่แสดงลักษณะนิสัยและคำพูด
ของซุชกที่ดูหมิ่นพระเวสสันดรอย่างรุนแรง และแสดงลักษณะนิสัยของพระเวสสันดร
ที่มีใจโอบอ้อมอารี แม้ซุชกจะบริภาษอย่างไรพระองค์ก็ได้ทรงโกรธเคือง กลับยัง
ทรงมุ่งมั่นบำเพ็ญทานด้วยความมุ่งมั่น

เนื้อหาที่ถ่ายทอดเป็นบทแหล่งนอกทำหน้าที่เล่าเรื่องและแสดงลักษณะเด่น

ของตัวละคร ซึ่งเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องทานบารมีโดยตรง ในขณะที่เกี่ยวกับการละเนื้อความบางส่วนในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกส่งผลให้ลักษณะการเล่าเรื่องต่างไปด้วย ดังจะวิเคราะห์ต่อไปในหัวข้อ 4.1.1 การละความและขยายความเพื่อสร้างเอกภาพของเนื้อเรื่องและอารมณ์

3.2 “แหล่งพระนางมัทรีฝัน” และ “แหล่งสองกุมารสั่งความ” กับการนำเสนอความโศก

“แหล่งพระนางมัทรีฝัน” ตอนต้นกัณฑ์ และ “แหล่งสองกุมารสั่งความ” ตอนท้ายกัณฑ์เป็นแหล่งสำคัญที่มุ่งนำเสนอความโศกเศร้าอาลัยของตัวละครเป็นหลัก แหล่งแรกถ่ายทอดความอาลัยอาวรณ์ของพระนางมัทรีที่มีต่อพระชาติกัณหาหลังจากพระนางฝันร้ายเป็นลางบอกเหตุ ส่วนแหล่งที่สองแสดงความทุกข์ทรมานและความสิ้นหวังของสองกุมารที่ถูกซุกซ่อนเย็นตื๊อขณะพาออกจากอาศรม

ผู้วิจัยพบว่าแหล่งทั้งสองเป็นการคร่ำครวญของตัวละครที่ไม่ได้มีผลต่อลำดับเหตุการณ์ในโครงเรื่องโดยตรง แม้จะไปก็ไม่กระทบต่อการคลี่คลายปมปัญหาในเวสสันดรชาดก แต่แหล่งทั้งสองนี้เป็นส่วนสำคัญในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจ และเสริมให้แนวคิดเรื่องทานและทานบารมีเด่นชัดยิ่งขึ้น

3.2.1 “แหล่งพระนางมัทรีฝัน” กับการเกริ่นการณีก่อนการพลัดพราก

แหล่งพระนางมัทรีฝันเป็นแหล่งลำดับที่ 2 ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนางมัทรีฝันร้ายว่ามีชายนำกล้วยุกเข้ามาทำร้ายพระนาง ตัดแขนทั้งสองข้างและควักดวงตาของพระนางไป ซึ่งสื่อถึงซุกซกที่จะมาขอและพาพระชาติกัณหาไป เหตุการณ์นี้ทำหน้าที่เป็นการเกริ่นการณ⁷ ให้แก่เหตุการณ์ซุกซกทูลขอสองกุมาร และแสดงให้เห็น

⁷ J. A. Cuddon (1999: 326) นิยามความหมายของการเกริ่นการณ (Foreshadowing) ว่าเป็นกลวิธีการร้อยเรียงเหตุการณ์และข้อมูลในเรื่องเล่าที่เตรียมไว้สำหรับเหตุการณ์ที่จะเกิดตามมาในภายหลัง และยกตัวอย่างว่านวนิยายที่วางโครงสร้างไว้ดีจะวางร่องรอยของผลลัพธ์ตอนจบไว้ให้เห็นตั้งแต่เริ่มต้น

เห็นความผูกพันอย่างลึกซึ้งระหว่างตัวละครพระนางมัทรีกับสองกุมาร เมื่อเทศน์ถึงแหล่งสองกุมารสั่งความในภายหลัง ความผูกพันที่ปูพื้นไว้ตั้งแต่ตอนนี้ก็ขับเน้นความโศกของสองกุมารที่คร่ำครวญหาพระนางมัทรีให้ยิ่งรุนแรงขึ้น

เนื้อความที่บรรยายความฝันของพระนางมัทรีใช้คำแสดงภาพความเคลื่อนไหวอย่างชัดเจน ทำให้ผู้ฟังเกิดความเวทนาสาธุการพระนางมัทรีที่ถูกชายชั่วร้ายทำร้าย ผู้วิจัยพบว่าเมื่อพระผู้เทศน์ว่าถึงเนื้อความส่วนนี้ก็จะใช้น้ำเสียงที่เร่งเร้าและเร่งจังหวะการอ่านขึ้นเล็กน้อย เพื่อให้รู้สึกถึงการเคลื่อนไหวที่รุนแรงรวดเร็วด้วย ดังตัวอย่างความว่า

... อาวุธหุดโถ มีหัตถ์เบื่องขวานนั้นถือดาบ คมเขี้ยวเป็นมัน
ปลาบปลื้มแสง แกว่งกวัดฉวัดเฉวียนวิ่งวู่วู้อเข้ามาถึง ถีบทวารตึง
ทำลายลู่ ตชเชนโต กระเทียบเท้าตะคอกชูคำรามสำราญ ฉวยขวานาง
กระชากจุดให้หลุดพลัด รวบพระกรกระหวัดทั้งซ้ายขวา ให้พระนาง
เรออุตตานภาพ ฟาดด้วยดาบเหวี่ยงลงตรงพระพาหา ทั้งสองซ้าย
ขวาขาดเป็นสิน พระกรกระเด็นดินอยู่แดดาน ...

(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 169)

ผู้วิจัยพบว่าพระผู้เทศน์เทศน์แหล่งพระนางมัทรีฝันทุกครั้ง และมักเทศน์แหล่งที่ 1 ซึ่งกล่าวถึงชุกชุกรมำรังร่อนอยู่นอกอาศรม และแหล่งที่ 3 พระนางมัทรีทูลขอให้พระเวสสันดรทำนายฝันประกอบด้วย แหล่งที่ 1 แสดงความเจ้าเล่ห์ของชุกชุกรมำรังร่อนอยู่นอกพระอาศรม 1 คืน เพื่อคอยให้พระนางมัทรีออกจากพระอาศรมในรุ่งเช้า เพราะเกรงว่าพระนางจะขัดขวางการทำทาน ส่วนแหล่งที่ 3 พระนางมัทรีนำความฝันไปทูลขอให้พระเวสสันดรช่วยทำนาย แต่พระเวสสันดรตอบเลี่ยงไปว่าความฝันนั้นเกิดเพราะพระนางมัทรีได้รับความลำบากในป่า เนื้อความในตอนนี้จึงผูกปมให้เห็นว่าพระนางมัทรีถูกปิดบังไม่ให้ทราบว่าจะต้องพลัดพรากจากพระชาติกัณหา ปมนี้จะส่งต่อไปยังกัณฑ์มัทรี ซึ่งเมื่อพระนางกลับมายังอาศรมไม่พบกุมารทั้งสอง ก็เกิดความทุกข์อย่างรุนแรง แหล่งพระนางมัทรีฝันนี้จึงทำหน้าที่เชื่อมโยงการเล่าเรื่องไปยังกัณฑ์ต่อไปของเวสสันดรชาดกด้วย

3.2.2 “แหล่งสองกุมารสั่งความ” กับการสร้างอารมณ์โศกผ่านการคร่ำครวญ

แหล่งสองกุมารสั่งความเป็นแหล่งลำดับที่ 22 เป็นแหล่งสุดท้ายในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ชูชกกำลังจะพาทั้งสองกุมารออกจากประตูป่าหิมพานต์ และเป็นคำพูดที่พระชาลิกัณหาพลบประโลมกัน และคร่ำครวญสั่งความแก่เทวดาให้ไปบอกพระนางมัทรี เพื่อให้พระนางติดตามไปช่วย

แหล่งนี้แสดงความทุกข์ทรมานของสองกุมารเพราะถูกชูชกเยิ่นยื้อขโมยลักออกไปจากอาศรม ทั้งสองกุมารต่างพลบประโลมกันและคร่ำครวญถึงพระนางมัทรีด้วยความสิ้นหวังว่า “ได้โปรดเกศเกล้ากระหม่อมฉันด้วยช่วยบอกพระมารดา ว่า ยังมีพราหมณ์ชราบุรุษโทษ พาลูกทั้งสองโสดมาทางนี้” เพื่อให้พระนางมัทรีติดตามมาให้ทั้งสองกุมารได้เห็นหน้าพระนาง ทว่าสุดท้ายเมื่อจะพ้นประตูป่า พระนางมัทรีก็มิได้ติดตามมา และชูชกนั้นก็ “... ดีพระพี่น้อง เทพเจ้าก็ร้องหวีดหวาดไม่เว้นองค์ ครั้นพราหมณ์ดาแก่ตีพระพี่เลี้ยงเจ้าก็ร้องอยู่กรีดๆ เทพเจ้าก็ร้องหวีดขึ้นพร้อมกัน เสียงสนั่นทุกอณูสัตรี” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 189-190)

ในข้อมูลการเทศน์ 30 ชุด มีการเทศน์แหล่งสองกุมารสั่งความเป็นทำนอง 20 ครั้ง ส่วนที่เหลือใช้วิธีพูดสรุป ที่เทศน์เป็นทำนองมีทั้งใช้บทแหล่งใน บทแหล่งนอก หรือใช้ตัวบททั้งสองประเภทประกอบกัน การเทศน์บทแหล่งในมักเริ่มต้นตรงส่วนที่เป็นคำประกาศสั่งเทวดาของสองกุมาร ตั้งแต่ “โขนโต เทวสงฆาโย ข้าแต่เทพยดาทั้งหลายเอ๋ยอันศักดิ์สิทธิ์” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 190) ไปจนจบกัณฑ์ ถือเป็นเนื้อความส่วนสำคัญมากในการเทศน์กัณฑ์กุมาร

ส่วนแหล่งนอกตอนสองกุมารสั่งความ ผู้วิจัยพบบทแหล่งนอก 3 สำนวนทั้งหมดเห็นความล้องกับบทแหล่งใน แต่ใช้คำเรียบง่ายกว่า ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจนและรวดเร็วขึ้น ส่วนที่ต่างกับบทแหล่งในคือ มีการขยายเนื้อความตอนที่สองกุมารพลบประโลมกัน และตอนที่ชูชกทำร้ายสองกุมารให้ชัดเจนขึ้นอีก บทแหล่งนอกสำนวนหนึ่งยังแทรกความเพิ่มว่า เหตุที่ชูชกมาขโมยสองกุมารให้เจ็บปวดนั้นเป็นเพราะบุญกรรมที่สองกุมารเคยเกิดเป็นพ่อค้าและขโมยที่ชูชกที่เกิดเป็นโค

ผู้วิจัยขอเปรียบเทียบตัวอย่างบทแหล่งในกับบทแหล่งนอกสำนวนเทศน์ของพระเทพวิสุทธิดิลกแห่งวัดสามพระยาวรวิหาร จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในงาน

เทศน์มหาชาติ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2560 โดยจัดวรรคของบท
แหล่งในให้ตรงกับวรรคของบทแหล่งนอกที่มีเนื้อความตรงกัน ดังนี้

ตารางที่ 4

เปรียบเทียบเนื้อความแหล่งในกับแหล่งนอก “แหล่งสองกุมารสังความ”

แหล่งใน	แหล่งนอก
เห็น คิริทวาร อสมปตดา เมื่อพราหมณ์ชุก ชราพาสองตรุดล้ำพาพงศ์ เกือบจะออกประตูตง พระหิมเวศ ขึ้น ควรจะสงสารเอ๋ย ด้วยนางกัณหากุมารศเรศทอง พระกันแสง จนสิ้นสุดท้ายลงระรวยอ่อน เจ้าสะอึกสะอื้นอ่อนวอนพระพี่ยา ว่าข้าแต่พระ เชษฐาชาติของน้องเอ๋ย น้องนี้หิวอ่อนด้วยอดนม วิงเวียนเจียนจะล้มเสียจริงแล้ว พระชาติสิ่งปลอบแก้วกัณหา ว่ากัณหาเอ๋ย อุตส่าห์ เดินเถิดนะแม่ ยาระยะย่อท่าทางนี้ก็ยังไกล ใครจะ ช่วยเราได้ไม่มีเลย	ปางโฉมยงองค์กัณหา กับเชษฐาพระชาติ เมื่อเผ่าชราตัวกาลิ ดาแกดวนดีให้ดุ่มเดิน กัณหาน้อยละห้อยละเหี่ย กะปลกกะเปลี่ยระกระเหิน ผืนพระองค์ทรงดำเนิน ค่อยค่อยดุ่มเดินกับตาซี สะอื้นอ่อนให้อ่อนองค์ เธอก็ทรงกรรแสงศรี ว่าไอ้เชษฐาพระชาติ ชีวิตน้องนี้เห็นจะไม่คินคง น้องย่างเท้าก้าวสุดเจ็บ ทั้งหนามก็เหน็บบาทหงส์ เป็นเลือดไหลมาหลังโซมลง ทั้งบาทหงส์ดูสิแทบบรลย ชาติก็ตบน้องแก้วกัณหา น้องโคกกันแสงให้ ตัวพี่จะอ้อมก็ไม่ไหว ดาเผ่าจัญไรแก่เข็นดี
เจ้าเพื่อนยากของพี่เอ๋ย มาตราว่าพระน้องเจ้าจะวอด วาย ตัวพี่ก็จะขอตายไปตามเจ้า จะอยู่ไปใยเล่าให้ ทนทุกข์ทรมาน (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 189)	ถ้าแม้ตัวน้องมอดม้วย พี่จะขอตายด้วยเป็นคู่ชีวิ ชีวิตของเราทั้งสองนี้ กรรมเรามีแม่ทรมวย (ข้อมูลการเทศน์มหาชาติภาคสนาม ชุดที่ 5)

จากตัวอย่างข้างต้น มีการเปลี่ยนถ้อยคำเช่นบทแผลในเรียกสองกุมารว่า “สองจตุรณล้าเพาพงศ์” บทแผลนอกเปลี่ยนเป็นออกชื่อสองกุมารโดยตรงว่า “...องค์กัณหา กับพระเชษฐาชาลี” หรือบทแผลนอกมักใช้คำซ้ำๆ เช่น “ตาแก่ด้วนตีให้ดุ่มเดิน” กับ “ค่อยค่อยดุ่มเดินกับตาชี่” เพื่อย้ำความให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย ในขณะเดียวกันเป็นการเน้นภาพการเคลื่อนไหวของสองกุมารที่เดินไปอย่างเชื่องช้าเพราะความเจ็บปวดที่ถูกชุกเขี่ยนตีด้วย

แม้บทแผลนอกเลือกใช้คำที่เข้าใจง่ายกว่าบทแผลใน แต่เนื้อหาก็ยังเน้นการคร่ำครวญเป็นหลักเหมือนเดิม ทั้งยังอาจขยายความบางส่วนเพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้นหรือเพื่อเน้นอารมณ์ให้เข้มข้นขึ้น เช่น ขยายความว่าพระกัณหาเดินจนเลือดโซมเท้า หรือเน้นย้ำความสิ้นหวังของสองกุมาร เช่นบทแผลในว่า “มาตรว่าพระน้องเจ้าจะวอดวาย ตัวพี่ก็จะขอตายไปตามเจ้า” ก็เป็น “ถ้าแม่ตัวน้องมอดม้วย พี่จะขอตายด้วยเป็นคู่ชู้ชีวิตของเราทั้งสองนี้ กรรมเรามีแม่ทราวม้วย”

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า แผลพระนางมัทรีผืนและแผลสองกุมารสร้างความมีเนื้อหาหลักเป็นความรู้สึกลงและคำคร่ำครวญของตัวละคร หากละไปก็มิได้กระทบต่อโครงเรื่อง แต่การที่พระผู้เทศน์นิยมนำเนื้อความทั้ง 2 ส่วนนี้มาถ่ายทอดควบคู่ไปกับแผลยานนาวา เป็นการเน้นอารมณ์สะท้อนใจให้โดดเด่นใกล้เคียงกับแนวคิดเรื่องทานและทานบารมี แผลพระนางมัทรีผืนทำหน้าที่เกริ่นการถึงเหตุการณ์ชุกชุกทูลขอสองกุมาร และแสดงให้เห็นความผูกพันของพระนางมัทรีกับสองกุมาร ซึ่งเป็นพื้นฐานให้การพลัดพรากและการคร่ำครวญในแผลสองกุมารสร้างความยังสะท้อนใจมากขึ้น ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์บางประการที่เชื่อมโยงระหว่างอารมณ์สะท้อนใจกับแนวคิดของกัณท์กุมาร ดังจะได้วิเคราะห์ในหัวข้อต่อไป

4. วรรณศิลป์ในบทเพลงเทศน์กัณฑ์กุมารกับการสร้างอารมณ์สะท้อนใจอันนำไปสู่ศรัทธา

เสฐียรโกเศศ (2546: 51-53) นิยาม “อารมณ์สะท้อนใจ” (Emotion) ว่า หมายถึงปฏิกิริยาทางอารมณ์ในใจที่เกิดขึ้นจากการกระทบด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หากเห็นสิ่งที่งดงามก็รู้สึกเบิกบานสบายใจ เห็นสิ่งที่งดงามจนตะลึงตะลันก็เกิดความรู้สึกท้อถอยอยากเคารพบูชา (Moral emotion) หรือหากเห็นสิ่งที่รู้สึกว่าเป็นจริงก็เกิดปิติยินดี (Intellectual emotion) แม้นิยามนี้เป็นคำอธิบายอารมณ์สะท้อนใจในบริบทการวิจารณ์ศิลปะ แต่เมื่อนำมาพิจารณาการเทศน์กัณฑ์กุมารแล้ว ผู้วิจัยพบว่าอารมณ์สะท้อนใจในลักษณะเดียวกันนี้เองมีผลให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาและประสงค์ที่จะทำทานด้วย

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์สะท้อนใจที่เกิดจากการประสานระหว่างเนื้อหาที่แสดงการคร่ำครวญ วรรณศิลป์ในตัวบท และศิลปะการแหล่เทศน์ ซึ่งอารมณ์สะท้อนใจที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่การสร้างศรัทธาให้ผู้ฟังเทศน์ได้อย่างลึกซึ้ง มีรายละเอียดดังนี้

4.1 การประสานวรรณศิลป์กับการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในการถ่ายทอดกัณฑ์กุมาร

การเทศน์มหาชาติเป็นศิลปะอย่างหนึ่งในการถ่ายทอดนิทาน ดังนั้นเมื่อพระแต่ละรูปหรือแม้แต่พระรูปเดียวกันเทศน์ในโอกาสที่ต่างกัน สิ่งที่ถ่ายทอดออกมาก็อาจมีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับประสบการณ์และความเป็นศิลปิน ในที่นี้ผู้วิจัยจะประมวลวิธีการประสานวรรณศิลป์กับศิลปะการเทศน์กัณฑ์กุมารที่เป็นลักษณะร่วมเด่นๆ จำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ การละความและขยายความเพื่อสร้างเอกภาพของเนื้อเรื่อง การใช้ทำนองพิเศษประกอบการเล่นเสียงเล่นคำเพื่อสร้างจินตภาพ และการเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนเพื่อเน้นย้ำภาพจำ

4.1.1 การละความและขยายความเพื่อรักษาเอกภาพของเนื้อเรื่อง

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ - ไทย ของราชบัณฑิตยสถาน (2545: 459) ให้นิยามคำว่า “เอกภาพ” ไว้ว่า ลักษณะงานวรรณกรรมที่ทุกส่วนสัมพันธ์กันจนเป็นหน่วยที่สมบูรณ์ งานวรรณกรรมที่มีเอกภาพจะประสานสนิทกันทุกส่วน มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ในวรรณกรรมบางรูปแบบอาจมีเอกภาพโดยรูปแบบ โดยเฉพาะโดยแก่นเรื่อง โดยสัญลักษณ์ หรือโดยวิธีใดที่สามารถเชื่อมโยงและจัดลำดับส่วนประกอบทั้งหลายให้เป็นหน่วยเดียวกันอยู่สมบูรณ์

ในกรณีการเทศน์มหาชาติที่มีลักษณะเหมือนการเล่านิทาน พระผู้เทศน์สามารถแทรกเรื่องราวต่างๆ ผ่านบทแหล่นอกได้ อย่างไรก็ดีตาม ผู้วิจัยพบว่าในการเทศน์กัณฑ์กุมาร พระผู้เทศน์ได้ใช้ทั้งวิธีการละความ คือไม่เทศน์เนื้อหาส่วนที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อย โดยละไปทั้งหมดหรือเล่าเพียงสังเขปผ่านบทแหล่นอก และเทศน์เฉพาะเนื้อหาตอนสำคัญทั้ง 3 ตอนดังกล่าวไปแล้ว ส่วนอีกวิธีการหนึ่งคือการใช้บทแหล่นอกที่แต่งขึ้นใหม่เพื่อขยายความเนื้อหาตอนสำคัญดังกล่าว โดยเฉพาะตอนสองกุมารสั่งความเพื่อขยายอารมณ์ความโศกเศร้าให้เข้มข้นยิ่งขึ้น

กลวิธีทั้งสองช่วยให้พระผู้เทศน์ถ่ายทอดกัณฑ์กุมารได้ในระยะเวลาที่ลดลง โดยยังคงเอกภาพของเนื้อเรื่องไว้ และทำให้ผู้ฟังเทศน์สามารถติดตามเนื้อเรื่องได้โดยไม่สับสน การละความช่วยให้พระผู้เทศน์เลือกนำเนื้อหาความสำคัญมาเล่าต่อเนื่องกัน โดยเน้นให้เห็นภาพตัวละครที่มีบทบาทแค่ 1-2 ตัว ทำให้ผู้ฟังสามารถติดตามการถ่ายทอดเรื่องแบบมุขปาฐะได้อย่างราบรื่น หลีกเลียงความสับสนที่อาจเกิดขึ้นจากการถ่ายทอดรายละเอียดมากเกินไปตามด้วยหลายลักษณะ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. การละความ หมายถึงการที่พระผู้เทศน์มิได้เทศน์เป็นทำนอง มีทั้งการละทั้งแหล่ และละเฉพาะบางส่วนในแหล่ ผู้วิจัยพบว่าแหล่ที่ละไปทั้งแหล่คือแหล่ที่ 14-22 ซึ่งเป็นตอนที่พระเวสสันดรหลังนำทักขิโณทกบริจาคบุตรทาน ไปจนถึงพระเวสสันดรใช้ขันตีข่มโทษะหลังเห็นชุกชีเยนติสองกุมาร ข้อมูลทุกชุดที่ผู้วิจัยศึกษาละความส่วนนี้ทั้งสิ้น การละความทั้งแหล่ทำให้แหล่ยานนาวากับแหล่สองกุมารสั่งความได้ทันที กระแสการเล่าเรื่องจำกัณฑ์มมมของผู้ฟังอยู่ที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระเวสสันดรกับสองกุมาร และอยู่ที่การคร่ำครวญของสองกุมาร ส่วนบทบาทของชุกชีหลังจากทูลขอสองกุมารแล้วก็มีบทบาทรองลงไป

ส่วนการละเนื้อความบางส่วน ได้แก่ บทสนทนาระหว่างชูชกกับ พระชาลีที่ออกไปต้อนรับหน้าอาศรมซึ่งอยู่ในแหล่งที่ 6 บทแหล่งในบรรยายว่าชูชก ต้องการข่มขู่ให้พระชาลีเกรงกลัวไว้ก่อนเพื่อจะได้ใช้เป็นข้าทาสได้ง่าย แต่ในการ เทศน์จริงนั้น พระผู้เทศน์ไม่เคยนำส่วนนี้มาเทศน์และในบทแหล่งนอกก็ไม่ปรากฏเนื้อ ความตอนนี้

การละเนื้อความบางส่วนยังปรากฏตอนสองกุมารหนีไปซ่อนในสระ บัว บทแหล่งลำดับที่ 10 กล่าวถึงสองกุมารหนีลงไปในสระบัวโดยเฉพาะ เนื้อความมี โวหารบรรยายอาการหวาดกลัวของสองกุมารอย่างประณีตว่า “พระชาลีจึงกระซิบ บอกแก้วักกันหา ว่ากัณหาเอ๋ยเจ้าค่อยๆ ย่อง ครั้นเหยียบต้องใบไม้ไหวกรอบ เจ้า ขยิบตาให้แก้วักกันหาหมอบ ครั้นเหยียบใบไม้ไหวกรอบ เจ้าก็พากันหมอบอยู่แนหนึ่ง” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 177) แต่ในการเทศน์จริง พระผู้เทศน์ละเนื้อ ความส่วนนี้ กล่าวแต่เพียงว่าสองกุมารหนีไปซ่อนในสระบัว ใช้ใบบัวบังศีรษะ และ ใช้น้ำในสระเป็นที่ซ่อนตัว บทแหล่งนอกสรุปความตอนนี้อย่างเดียวว่า “ฝ่ายชาลีและกัณหา หน่อขัตรีย์ เมื่อได้ฟังตรัสวโรจการ จึงชวนกัณหาหนีไปพลัน สะทกสะท้านด้วยความกลัว” จากนั้นก็กลับมากล่าวถึงชูชกบริภาษพระเวสสันดรซึ่งเป็นเนื้อความใน แหล่งที่ 11 ทันที

เมื่อนำเนื้อความที่ละส่วนต่างๆ ออกไปแล้วมาพิจารณาต่อเนื่องกัน ผู้วิจัยพบว่าลำดับเหตุการณ์ในกัณฑ์กุมารหลังจากละความเป็นดังนี้

ลำดับเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้นช่วยให้ผู้ฟังติดตามการถ่ายทอดเรื่องแบบ มุขปาฐะได้ง่าย เพราะให้ความสำคัญแก่ตัวละครในแต่ละช่วงแยกจากกันค่อนข้าง ชัดเจน บทสนทนาระหว่างตัวละครแบ่งเป็นช่วงละ 2 ฝ่ายอย่างเด่นชัด สอดคล้อง กับลักษณะการเล่านิทานแบบมุขปาฐะในกฎข้อหนึ่งใน 12 ข้อของนิทานพื้นบ้านที่ แอ็กเซล โอลริก (Axel Olrik) เสนอไว้ คือกฎแห่งตัวละคร 2 ตัวต่อ 1 ฉาก ประคอง

นิมมานเหมินท์ (2551: 45) อธิบายกฎของโอลริกไว้ว่า ในนิทานพื้นบ้าน แต่ละฉาก มักมีตัวละครที่แสดงบทบาทเพียง 2 ตัว แม้ว่าบางฉากมีตัวละครมากกว่า 2 ตัว แต่จะมีตัวละครเพียง 2 ตัวเท่านั้นที่มีบทบาทสำคัญ ถือเป็นกฎที่เคร่งครัดมาก

ข. การขยายความ หมายถึงการเพิ่มเติมเนื้อหาจากที่มีอยู่ในบท แหล่งใน วิธีการนี้ปรากฏทั้งใน “แหล่งนอกซุกซุกทูลของสองกุมาร” และ “แหล่งนอกสองกุมารสั่งความ”

บทแหล่งทั้งสองขยายความทั้งภาพและความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร ทำให้ผู้ฟังเกิดความสงสัยและเห็นใจสองกุมาร ดังตัวอย่างจากแหล่งนอกสองกุมารสั่งความที่ยกมาแล้วข้างต้น บทแหล่งในกล่าวว่าพระกัณหา “ทรงพระกันแสง จนสิ้นสุดกำลังแรงระทวยอ่อน...” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 189) บทแหล่งนอกได้ขยายความเพิ่มว่า “น้องย่างก้าวก้าวสุดเจ็บ ทั้งหนามก็เหน็บบาทหงส์ เป็นเลือดไหลมาหลังโซมลง ทั้งบาทหงส์ดูสิแทบบรลย์” อาการบาดเจ็บที่เพิ่มมานี้ช่วยสร้างความต่อเนื่องกับภาพในแหล่งพระนางมัทรีฝันตอนต้นซึ่งมีเนื้อความเด่นที่การเน่นภาพพระนางมัทรีถูกทำร้ายอย่างน่ากลัว เกิดเป็นเอกภาพด้านอารมณ์ที่เน้นความน่าสงสารของทั้งพระนางมัทรีและสองกุมาร

การละความและขยายความข้างต้นปรากฏในข้อมูลการเทศน์ทุกชุด และมีลักษณะใกล้เคียงกัน ทำให้เห็นว่าลักษณะการเทศน์กัณฑ์กุมารมีแบบแผนที่ค่อนข้างชัดเจน มุ่งสื่อรักษาเหตุการณ์สำคัญคือการบำเพ็ญบุตรทานบารมี และชูความยิ่งใหญ่ของการบำเพ็ญทานนั้นผ่านความทุกข์ทรมานทางกายและทางใจที่พระเวสสันดรและสองกุมารต้องประสบ กระนั้นการถ่ายทอดก็ยังมีลักษณะเช่นนี้ยังแสดงให้เห็นการประสานมิติลายลักษณ์ของตัวบทร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกับศิลปะการแหล่งเทศน์ที่เป็นการเล่นนิทานแบบมุขปาฐะ เพื่อสื่อแนวคิดสำคัญทางพระพุทธศาสนาให้เกิดเอกภาพได้อย่างน่าสนใจ

4.1.2 การใช้ทำนองพิเศษประกอบการเล่นเสียงเล่นคำเพื่อสร้างจินตภาพ

จินตภาพ (Imagery) ในการศึกษาวรรณกรรมหมายถึงการใช้ภาษาเพื่อสื่อถึงวัตถุ การกระทำ ความรู้สึกนึกคิด สภาวะของจิตใจ หรือประสบการณ์ทางผัสสะ โดยไม่จำเป็นต้องเป็น “ภาพ” เสมอไป (Cuddon, 1999: 413)

ในการเทศน์มหาชาติ ทำนองเทศน์จะประสานเข้ากับการใช้ภาษาแสดงจินตภาพในมิติต่างๆ ทั้งแสง สี เสียง การเคลื่อนไหว ความรู้สึกนึกคิด และบรรยากาศ ทำให้เกิดเป็นจินตภาพที่พิเศษกว่าการอ่านบทแหล่เทศน์มหาชาติในฐานะวรรณคดีลายลักษณ์ ด้วยว่าจินตภาพดังกล่าวมิได้ถ่ายทอดมาด้วยนัยความหมายทางภาษาและเสียงประจำรูปเขียนที่รับรู้ผ่านการมองเห็น แต่ยังมีมิติของเสียงที่เปล่งออกมา ทำให้ผู้ฟังสัมผัสได้ด้วยผัสสะที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งประสาทการฟัง ประสาทสัมผัสที่รับแรงสั่นสะเทือนของคลื่นเสียง และประสาทการมองเห็นลีลาของพระขณะเทศน์ คำที่บันทึกอยู่ในหน้ากระดาษมีความหมายเพิ่มขึ้นผ่านน้ำเสียง การยืดระยะเวลาการออกเสียง หรือออกเสียงคำให้แปรเป็นหนักเบา ความหมายที่แตกต่างไปนี้ส่งผลต่อจินตภาพในใจผู้ฟังให้กระจางชัดยิ่งขึ้น ดังที่พระครูโฆสิตธรรมากรแห่งวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร ครูสอนเทศน์มหาชาติได้กล่าวว่าผู้ฟังเทศน์มหาชาตินั้น “ไม่ได้ต้องการให้อ่านหนังสือให้ฟัง เขาต้องการดูทำนอง...ดูคำว่านาถจะเอื้อนยังไง เป็นเรื่องของทำนองลีลา คำว่าดูนาถมันจะมีชีวิตขึ้นมา” (สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2562)

การเทศน์มหาชาติโดยทั่วไปมีทำนองหลัก 2 ทำนอง คือทำนองขึ้นและทำนองเดิน^๘ ในกัณฑ์กุมารมีทำนองพิเศษเพิ่มมาในแหล่สำคัญทั้ง 2 แหล่ ในแหล่ยานนาวามี “ทำนองถกเขมรตีเหล็ก” แหล่สองกุมารสั่งความมี “ทำนองขึ้นสูง” ผู้วิจัยพบว่าพระผู้เทศน์ได้ประสานทำนองพิเศษเหล่านี้เข้ากับการใช้การเล่นเสียงที่เป็น

^๘ พระครูวินัยธรมานพ (2552: 365) อธิบายว่าทำนองเดินใช้ธรรมดา เน้นเสียงชัดจัดจังหวะให้พอดีไม่ช้าไม่เร็วเกินไป มีความกระชับเสมอดันเสมอปลาย และมีเสียงเอื้อนตอนลงท้ายวรรค นิยมใช้บรรยาย ส่วนทำนองขึ้นมีระดับเสียงสูงกว่าทำนองเดิน ใช้เสียงเอื้อนยาวกว่า เน้นเสียงมากกว่า และจังหวะช้ากว่าทำนองเดิน ใช้ในบทสนทนาของตัวละครและพรรณนาอารมณ์

วรรณศิลป์ในตัวบท ได้แก่ การเล่นเสียงพยัญชนะ เสียงสระ เสียงวรรณยุกต์ และการเลียนเสียงธรรมชาติ ทำให้เกิดจินตภาพที่แจ่มชัด และอวดฝีมือการเทศน์ได้อย่างโดดเด่น มีรายละเอียดดังนี้

ก. ทำนองถกเขมรตีเหล็กในแห่ยานนาวา พระครูวินัยธรรมานพ (ปัจจุบันคือพระพิมลธรรมภาณ) (2552: 365) อธิบายว่าทำนองพิเศษนี้มีลีลาเทศน์แบบซ้ำไปหาเร็ว เหมือนช่างตีเหล็กตอนที่เหล็กกำลังร้อนก็ค่อยๆ ตี เมื่อเหล็กที่ตีใกล้จะเย็น ช่างก็จะรีบตีเร็วขึ้น

ในการเทศน์จริง ผู้วิจัยสังเกตว่าพระผู้เทศน์แต่ละรูปอาจเทศน์ทำนองถกเขมรตีเหล็กด้วยอัตราความเร็วต่างกัน แต่ทั้งหมดจะมีอัตราความเร็วมากกว่าและมีลีลาแตกต่างจากทำนองเดินและทำนองขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยจะยืดเสียงคำที่ต้นวรรคหรือท้ายวรรค เช่น “สำเภาลำไยของพาณิช” อาจทอดเสียงที่พยางค์ “สำ(เภา)” หรือ “พา(ณิช)” ประมาณ 1-3 วินาที ระหว่างทอดเสียงก็อาจจะสับัดเสียงให้โน้ตของคำเคลื่อนสูงหรือลงต่ำ ต่างไปจากเสียงวรรณยุกต์ปกติของพยางค์นั้น จากนั้นจึงกลับมาอ่านเร่งจังหวะในคำอื่นๆ โดยอาจเร่งอ่านถึง 3-5 พยางค์ต่อ 1 วินาที ทำให้จังหวะที่ทอดเสียงพยางค์กับจังหวะที่เร่งอ่านแตกต่างกันอย่างชัดเจน

ส่วนการเล่นเสียงเล่นคำในตัวบทแห่ยานนาวาเน้นใช้คำที่มีเสียงเบาหนักสลับกัน โดยเฉพาะคำ 2 พยางค์ที่พยางค์หน้าเป็นสระเสียงสั้น พยางค์หลังเป็นสระเสียงยาว และการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันติดต่อกันหลายพยางค์ภายในวรรค เช่นข้อความว่า “สำเภาลำไยของพาณิช” ซึ่งตกแต่งต่อดิตเป็นกงวาน ประกอบประกับกระดานตอกตริง ตะปุดะปริงยึงกรึงกระซิบซิด พืดเหล็กตีติดตอกหมั่นโซมน้ำมันชันเคี้ยวแล้วเยียวยา กระดานดาดเป็นดาดฟ้าจังกอบกว่านสมอขัน” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 178) ข้อความนี้มีลักษณะการเล่นเสียงและเล่นคำที่เด่นคือ

- การใช้คำ 2 พยางค์สลับเสียงเบาหนัก เช่น ประกอบ-ประกับ หรือ ตะปุดะปริง-กระซิบ

- การเล่นเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน มักปรากฏในตำแหน่งที่

ใกล้เคียงกัน เช่น ตก-แตง-ต่อ-ติด ตี-ติด-ตอก (กระ)ดาด-ดาด-ดาด(ฟ้า)

- การเล่นสัมผัสสระในวรรค มักปรากฏในตำแหน่งที่อยู่ระหว่างกลุ่มคำที่เล่นเสียงเบาหนักและเสียงพยัญชนะต้น เช่น บริง-ยิง ใน “ตะปุตตะบริงยิงกริ่งกระซิบซิด” หรือ หมั่น-มัน-ชัน และ เคี้ยว-เยี้ยว ใน “พิตเหล็กตีติดตอกหมั่นโซมน้ำมันชันเคี้ยวแล้วเยี้ยวยา”

- การรับส่งสัมผัสสระข้ามวรรค มักปรากฏอยู่ในตำแหน่งที่อยู่ถัดจากกลุ่มคำ 2 พยางค์สลับเสียงเบาหนักหรือกลุ่มคำที่เล่นเสียงพยัญชนะ เพื่อให้จังหวะที่ส่งมาจากรวรรคก่อนหน้าต่อเนื่องกันกับส่วนที่มีการอ่านเร่งจังหวะคำ เช่น “ตะปุตตะบริงยิงกริ่งกระซิบซิด พิตเหล็กตีติดตอกหมั่นโซมน้ำมันชันเคี้ยวแล้วเยี้ยวยา กระดานดาดเป็นดาดฟ้าจังกอบกวันสมอขัน”

การเล่นเสียงเล่นคำข้างต้นทำให้เสียงคำในแหล่งยานนาวามีลักษณะคล้าย ข้อต่อของห่วงโซ่ที่เรียงร้อยกันไปเรื่อยๆ การเล่นเสียงเช่นนี้อื้อให้พระผู้เทศน์อ่านรวบคำได้ง่าย เกิดเป็นจังหวะเสียงหนักเบาชวนฟัง เมื่อประกอบกับทำนองยึดเสียงที่ต้นวรรคหรือท้ายวรรคสลับกับการอ่านเร่งจังหวะกระชั้น เสียงที่ถ่ายทอดออกมาทำให้เกิดลีลาการเทศน์ที่แสดงภาพการเคลื่อนไหวอย่างเร่งเร็วสอดคล้องกับการใช้คำกริยาแสดงภาพอย่างต่อเนื่อง การประสานวรรณศิลป์เช่นนี้เสริมให้เห็นความยิ่งใหญ่ของภาพพจน์เรือสำเภาที่แล่นฝ่าคลื่นลมซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรผ่านสังสารวัฏเพื่อสัตว์โลกทั้งปวง

ข. ทำนองขึ้นสูงในแหล่งสองกุมารสังความ พระครูวินัยธรมานพ (2552: 364) อธิบายว่าทำนองขึ้นสูงเป็นทำนองที่มีระดับเสียงสูงกว่าทำนองขึ้น บางคราวก็เรียกว่า “ทำนองกล่อมลูก” และพระบางรูปก็อธิบายให้ผู้ฟังทราบว่าการเทศน์กัณฑ์กุมารนั้นมีทำนองลักษณะคล้ายทำนองกล่อมลูกด้วยเช่นกัน

ในการเทศน์จริง จุดเด่นของทำนองขึ้นสูงคือ การอ่านทอดเสียงคำต้นวรรคหรือท้ายวรรคให้ขึ้นสูงและสละเสียงให้เปลี่ยนระดับในตอนท้ายพยางค์ และเน้นพยางค์ที่ทอดเสียงให้เด่นด้วยการเอื้อนหรือใช้เสียงนาสิก เมื่อเทียบกับทำนองขึ้น พบว่าทำนองขึ้นสูงใช้ระดับเสียงสูงกว่าทำนองขึ้น และมีระยะห่างระหว่างเสียงต่ำกับเสียงสูงกว้างกว่าทำนองขึ้น แต่ทำนองขึ้นสูงมีอัตราเร็วกว่าทำนองขึ้น

ธรรมดา ลีลาของทำนองขึ้นสูงจึงมีความโหยหวนและบีบเค้นอารมณ์มากกว่าการเทศน์ทำนองขึ้นที่ใช้ในบทสนทนาทั่วไปของตัวละคร

ส่วนตัวบทแหล่งสองกุมารสร้างความมีจุดเด่นอยู่ที่การแสดงอารมณ์โศกเศร้าอย่างลึกซึ้งของสองกุมาร โดยใช้วิธีเลือกสรรคำแสดงอารมณ์หลายรูปแบบได้แก่

- การใช้คำร้องเรียกและคำแสดงอารมณ์ เช่น “ข้าแต่เทพยดาทั้งหลายเอ๋ยอันศักดิ์สิทธิ์” “โอ้พระชนนีศรีศุภมาตุของลูกเอ๋ย” “โอสงสารเอ๋ยด้วยสองจรรจนรามาสาพา” หรือ “ที่ไหนเลยจะได้เห็นหน้าพระลูกแก้วทั้งสองรา”

- การใช้คำแสดงอารมณ์และการเคลื่อนไหวประกอบการเล่นเสียงพยัญชนะและเสียงสระ เช่น สะอึก-สะอื้น-อ้อนวอน และ วิงเวียน-เจียนจะล้ม ใน “เจ้าสะอึกสะอื้นอ้อนวอนพระพี่ยา น้องนี้หิวอ่อนด้วยอดนม วิงเวียนเจียนจะล้มเสียจริงแล้ว”

- การใช้กลุ่มคำไวยากรณ์ ประกอบการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและเสียงสระ เช่น นีราศ-ร้าง-ห่าง ใน “เมื่อนีราศร้างห่างพระมารดา” และ โพล้เพล้-เวลาพลบ-คำ-ย่ำสนธยเขต ใน “พอโพล้เพล้เวลาคำย่ำสนธยเขต พราหมณ์ก็พาสองจรรจนเยาวเรศลับลวงประตูปา”

- การใช้โครงสร้างประโยคขนานความ เช่น “อันทรงทิพยกรรม // แลทิพยเนตร” หรือ “พราหมณ์ชราตาแก่ตีพระพี่น้อง เทพเจ้าก็ร้องหวีดหวาดไม่เว้นองค์ // ครั้นพราหมณ์ตาแก่ตีพระพี่เลี้ยง เจ้าก็ร้องอยู่กรืดๆ เทพเจ้าก็ร้องหวีดขึ้นพร้อมกัน”

การใช้ถ้อยคำเช่นนี้เอื้อแก่การสื่ออารมณ์โศก สอดคล้องกับเนื้อหาการคร่ำครวญของพระชาลิกลินหา พระผู้เทศน์จะเอื้อนและสะบัดเสียงในตำแหน่งคำแสดงอารมณ์และคำร้องเรียก เช่น “โอ้พระชนนีศรีศุภมาตุของลูกเอ๋ย” ส่วนกลุ่มคำแสดงกริยาและคำไวยากรณ์ เช่น “วิงเวียนเจียนจะล้ม” และ “พอโพล้เพล้เวลาคำย่ำสนธยเขต” เน้นภาพของสองกุมารที่กำลังเดินกะปรกกะเปลี่ยตามซอกในเวลากลางสนธยซึ่งเป็นเวลาชวนให้รู้สึกว้าวุ่น ประกอบกับจังหวะอ่านช้าๆ เปลี่ยนระดับเสียงขึ้นสูงและลงต่ำอย่างเด่นชัด ทำให้เกิดจินตภาพของสองกุมารที่กำลังสร้างความ

ออกมาด้วยเสียงสิ้นหวังเหนื่อยอ่อน การใช้โครงสร้างประโยคขนานความยังเอื้อให้เห็นระดับเสียงในคำเดิมที่ซ้ำตำแหน่งเดียวกัน ช่วยเน้นย้ำความหมายให้มีน้ำหนักยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับภาพสองกุมารที่ต่างสลับกันกรีดร้องไปในราวป่า แล้วมีเสียงเทวดาทิ้งหลายร้องตอบกลับ ทำให้เกิดจินตภาพเสียงสะท้อนในป่าและภาพความใหญ่โตของป่าหิมพานต์ที่ทำให้เสียงก้องสะท้อนกลับขึ้นมา ทว่ากลับไม่มีผู้ใดช่วยเหลือสองกุมารได้ มีเพียง “เสียงสนั่นทุกอณูจักร” และ “ใบพฤกษาปลิวร่วงระหุบเย็นทุกเส้นหญ้า” เท่านั้น

ทำนองขึ้นสูงที่ประกอบการเล่นเสียงเล่นคำนี้จึงช่วยให้เนื้อความของแหล่งสองกุมารสร้างความมีความสมจริงและสื่ออารมณ์ได้อย่างเข้มข้น ผู้ฟังที่ได้ทราบเค้าโครงของความพลัดพรากที่แหล่งพระนางมัทรีผ่นเกริ่นการณไว้ก่อน ก็ยิ่งรู้สึกเห็นใจสองกุมารที่ต้องพลัดพรากจากพระเวสสันดรและพระนางมัทรีโดยได้มีสิ่งวิเศษตามกรรมของตน การประสานวรรณศิลป์และทำนองในแหล่งนี้จึงทำให้มิติของความโศกที่ปรากฏในเนื้อเรื่องลึกซึ้งยิ่งขึ้น

4.1.3 การเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนเพื่อเน้นย้ำภาพจำ

การเทศน์มหาชาติมีบทแหล่งในซึ่งเป็นวรรณคดีลายลักษณ์เป็นตัวบทหลัก ส่วนบทแหล่งนอกเป็นส่วนที่พระผู้เทศน์แต่งเสริมขึ้นภายหลังและถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ผู้วิจัยพบว่าสำนวนถ้อยคำที่มีวรรณศิลป์ในร้อยยวมหาเวสสันดรชาดกมีอิทธิพลต่อการเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนของพระผู้เทศน์อย่างน่าสนใจ มีการนำถ้อยคำสำนวนจากบทแหล่งในมาใช้แต่งบทแหล่งนอก และใช้ในการบรรยายสรุปเป็นร้อยแก้วเพื่อเน้นย้ำภาพจำของตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่องด้วย

ผู้วิจัยพบว่าเมื่อพระผู้เทศน์นำเวสสันดรชาดกมาถ่ายทอดเป็นบทแหล่งนอกปรากฏถ้อยคำสำนวนที่ได้รับอิทธิพลจากบทแหล่งในอย่างชัดเจน โดยเฉพาะที่ใช้บรรยายการกระทำ ลักษณะตัวละคร หรือบทโต้ตอบที่กินใจ ซึ่งมักเล่นเสียงสัมผัสหรือมีความเปรียบประกอบด้วย เช่น บทแหล่งในมีข้อความบรรยายตอนสองกุมารหนีลงสระบัวว่า “สองกุมารกุมารทรงผำคากรองเข้าให้มันคง แล้วเสีรยอยถอยหลังลงสู่สระศรี เอวารีนั่นมังองค์ เอาใบบุษบงบังพระเกษ” (ร้อยยวมหาเวสสันดรชาดก,

2558: 177) บทเหล่านั้นก็มีข้อความที่เล่นโครงสร้างขนานความเช่นเดียวกัน คือ “เอา...มาบัง...เอา...มาบัง” ดังว่า “ฝ่ายซาโลมอนกษัตริย์ได้ฟังคำรักกล่าวโองการ จึงชวนกันหาหน้มาพลัน ละลนละลานลงสระบัว เอาบุษบงมาบังเกศ แล้วเอวารีมาบังตัว” (ข้อมูลวิดิทัศน์ชุดที่ 12: 25.03-25.42) ผู้วิจัยยังพบว่าพระผู้เทศน์มักยกข้อความนี้มาอธิบายว่าทั้งสองกุมารเป็นผู้มีปัญญาในฐานะลูกกษัตริย์ รู้จักวิธีการหลบหนี ทำให้ภาพของตัวละครสองกุมารชัดเจนขึ้น แม้ว่าในช่วงต้นกัณฑ์จะกล่าวถึงสองกุมารไม่มากนักตาม

หรือตอนที่สองกุมารถูกชูชกทุบตีในท้ายกัณฑ์ บทเหล่านั้นมีข้อความว่า “โอ้เวทนาด้วยนางกัณหากุมารี เธอทรงพระโคกักรแสงให้” (ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 187) ส่วนบทเหล่านั้นสองกุมารสั่งความก็มีข้อความว่า “เธอก็ทรงกรแสงศรี” และ “ซาลิกก็ตอบน้องแก้วกัณหา น้องโคกักรแสงให้” (ข้อมูลภาคสนามชุดที่ 5) จะเห็นได้ว่าลักษณะการใช้คำยังมีคำของบทเหล่านั้นชัดเจน และแม้เปลี่ยนคำบางคำแต่ก็ยังคงการเล่นเสียงพยัญชนะ /ช/ และ /ก/ คือ “ทรงกรแสงศรี” และ “โคกักรแสงให้” ไว้

ส่วนการบรรยายเป็นร้อยแก้ว ผู้วิจัยพบว่าพระผู้เทศน์มักเลือกใช้กลุ่มคำที่เล่นเสียงสัมผัสหรือมีเสียงคล้องจอง เนื่องจากจดจำได้ง่าย เช่นเหตุการณ์ที่พระนางมัทรี ไปทูลขอให้พระเวสสันดรทำนายฝันในแหล่งที่ 4 เนื้อความตอนนี้นิยามเทศน์เป็นทำนอง แต่พระผู้เทศน์มักบรรยายสรุปเป็นร้อยแก้ว และข้อความที่พูดสรุปนั้นมีส่วนที่ได้รับอิทธิพลจากบทเหล่านั้นอย่างเห็นได้ชัด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทแผลใน

ดูกรมัทรีเป็นเหตุทั้งนี้ด้วยเจ้าเป็นนางกษัตริย์เคยเสวยไอศุริยสมบัติอันอุดม เจ้าเคยสถิตบรรทมพระยี่ภูล่อสำอางองค์... บัดนี้เจ้ามาตกไว้ในราศปราชจากที่อันเจริญ ออกมาโสภาคย์แสนกันดารเดินในดงดอนต้งแดดลม เสวยแต่ผลไม้อันเปรี้ยวขมฝื่อนฝาด นอนเหนียวใบไม้ปูดลาดล้นแต่ละอองทราย เทพยเจ้าย่อมยกย้ายซึ่งราศี ชาติทุกสิ่งสิ้นนี้วิปริต จึงเสวยสุบินนิมิตผิดประหลาดลามก ...

(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, 2558: 170)

คำบรรยายสรุปเป็นร้อยแก้ว

- มัทรีเอ๋ย ไม่มีอะไรรอกน้อง เหตุที่เจ้าผ่นเช่นนี้คิดดูซิ เมื่อก่อนเรา
อยู่ยังงี้ เราเคยอยู่เวียงอยู่วัง อยู่ดีกินดีอยู่สุขสบายดีก่อน จะนั่งนอน
ยืนเดินแสนสะดวกสบายบาง ตอนนี้มาอยู่ป่าเสื้อสีกินหมอนลัก
ใบก็ไม่ได้เอามา ผลหมากรากผลไม้ก็มีแต่ของดิบของฝาดของขม ไม่
นิยมดังเก่าก่อน เทพดาเลยยกย้ายหาที่สัปรวนแปร คิดมากผ่น
มากไปเอง

สำนวนเทศน์พระครูกิตติธรรมานุยุต
(ข้อมูลวิดิทัศน์ชุดที่ 12: 26.30-27.00)

- น้องรัก เจ้าเคยสบายอยู่ในวัง เครื่องเสวยล้วนแต่ประณีต แต่ตอน
นี้มาอยู่ในป่า เครื่องเสวยเป็นผลไม้รสฝาดเปรี้ยวหวานต่าง ๆ กันไป
เป็นเหตุให้เกิดความผ่น และความผ่นนั้นย่อมเกิดจากเทวดาเจ้า
ยกย้ายราศี ชาติสุวิปริต มัทรี คนที่จะผ่นนั้น หนึ่งในบุญนิมิต สองจิต
อวรณ์สามเทพสังหารณ์สี่ธาตุกำเริบ สี่ประการ นี้คงจะเข้าหลักธาตุ
กำเริบ

สำนวนเทศน์พระเทพวิสุทธิดิลก (ข้อมูลภาคสนามชุดที่ 5)

จากตัวอย่างข้างต้น ลักษณะเนื้อความคำสรุปเป็นร้อยแก้วใกล้เคียงกับบท
แหล่ใน และมีถ้อยคำสำนวนที่คล้ายกับบทแหล่ใน โดยเฉพาะส่วนที่เป็นคำคล้องจอง
เช่น “พระยี่ภู่อ่อนลออสำอางค์” มีการเล่นเสียงพยัญชนะ /อ/ เมื่อแปลงเป็นคำสรุป
ร้อยแก้วก็เป็น “ยี่ภู่ปุละเอียดอ่อน” ซึ่งเปลี่ยนคำบางคำแต่ยังคงการเล่นสัมผัสเสียง
/อ/ และเพิ่มสัมผัสสระที่ ภา-ปุ ไว้ หรือบางวรรคมีใจความที่พระผู้เทศน์อธิบายเพิ่ม
เติมได้ เช่น “เทพยเจ้าย่อมยกย้ายซึ่งราศี ชาติทั้งสี่นั้นวิปริต” คำสรุปร้อยแก้วใน
สำนวนเทศน์ทั้ง 2 สำนวนก็ยังคงคำว่า “เทวดา” “ยกย้าย” “ราศี” และ “ชาติทั้งสี่วิปริต”
ไว้ เพราะนำมาอธิบายเพิ่มเติมเป็นเกร็ดความรู้ให้แก่ผู้ฟังได้ เป็นการแสดงภูมิรู้ของ
พระผู้เทศน์อีกทางหนึ่งด้วย ช่วยให้ผู้ฟังประทับใจทั้งในตัวพระผู้เทศน์ และจดจำเนื้อ

เรื่องได้ดีขึ้นเพราะเข้าใจรายละเอียดชัดเจนขึ้น

การเลือกใช้ถ้อยคำสำนวนเช่นนี้นอกจากจะแสดงให้เห็นคุณค่าทางวรรณศิลป์ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่ตกทอดมาสู่บทเพลงนอกและถ่ายทอดสู่ความรู้สึกของผู้ฟังทั่วไปแล้ว ยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างภาพจำของเหตุการณ์และตัวละครในใจผู้ฟัง

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การประสานวรรณศิลป์ในตัวบทเพลงเทศน์มหาชาติกับศิลปะการแต่งเพลงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยถ่ายทอดอารมณ์สะท้อนใจให้แก่ผู้ฟังได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะความโศกเศร้าจากการพลัดพรากที่เป็นอารมณ์หลักโดยใช้วิธีการสื่อสารผ่านการเล่าเรื่อง การใช้นาม และ การใช้ถ้อยคำประกอบกันอารมณ์สะท้อนใจนี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่โน้มน้าวให้ผู้ฟังหรือผู้เข้าร่วมประเพณีเทศน์มหาชาติเกิดศรัทธา ดังจะได้อภิปรายต่อไป

4.2 อารมณ์สะท้อนใจที่เกิดจากการฟังเทศน์มหาชาติกับการสร้างศรัทธา

ศรัทธาในความหมายกว้างที่สุดคือ ความผูกพันตนอยู่ในความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งโดยปริยายคือความเชื่อในพระเจ้า อำนาจที่สูงส่งกว่าและควบคุมชีวิตมนุษย์ หรือเชื่อในคติที่อธิบายความเป็นไปของโลกและสิ่งต่าง ๆ โดยกว้างขวางกล่าวได้อีกอย่างว่าเป็นความนับถือในศาสนาหรือลัทธิความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง (Pelikan, 2005: 2955) อย่างไรก็ตาม ศรัทธายังมีความหมายแคบ คือหมายถึงความเลื่อมใส ซึ่งอาจมีขึ้นต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งเป็นพิเศษกว่าอย่างอื่น เช่น เลื่อมใสศรัทธาพระภิกษุบางรูปเป็นพิเศษ หรือเลื่อมใสศรัทธาว่าการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งในพิธีกรรมจะส่งผลเฉพาะในโลกแห่งความเป็นจริง ซึ่งความศรัทธาในความหมายนี้ไม่ได้มีอยู่ตลอด แต่อาจสร้างให้เกิดขึ้นได้ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งตามคติความเชื่อหรือวัฒนธรรมนั้นๆ

เมื่อพิจารณาอารมณ์สะท้อนใจที่เกิดขึ้นในการเทศน์มหาชาติ ผู้วิจัยเห็นว่าการเทศน์กัณฑ์กุมารมีวิธีการสร้างศรัทธาด้วยอารมณ์สะท้อนใจจากตัวบท

วรรณคดี ซึ่งมีลักษณะบางประการสอดคล้องกับแนวคิดของฮาร์วีย์ ไวต์เฮาส์ (Harvey Whitehouse) นักมานุษยวิทยาที่ศึกษาพิธีกรรมในเชิงการแสดงและผัสสะ

ไวต์เฮาส์ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับการสร้างประสบการณ์ในพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านของชนเผ่าหนึ่งไว้อย่างน่าสนใจว่า หากสัญลักษณ์และความหมายที่เกิดขึ้นจากภาษาในพิธีกรรมนั้นทรงพลังเพียงพอ เหตุใดผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจึงยังต้องผ่านขั้นตอนที่สร้างประสบการณ์จริง ๆ อยู่ เช่น รู้สึกหวาดกลัวหรือเจ็บปวดจริง ๆ ไวต์เฮาส์เสนอว่า “ประสบการณ์” โดยเฉพาะประสบการณ์ทางผัสสะที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการเสนอความคิดความเชื่อ แต่ตัวประสบการณ์นั้นเองเป็น “สาร” สำคัญที่ประทับในความทรงจำของผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ทำให้ผู้เข้าร่วมพิธีเกิดความเชื่อมั่นในโลกทัศน์ที่เป็นรากฐานของพิธีกรรม และช่วยสร้างความศรัทธาอย่างมั่นคง ไวต์เฮาส์ได้สรุปเป็นทฤษฎี “วิถีแห่งศาสนิกภาพ” (Modes of religiosity) ซึ่งเสนอว่าการสืบทอดศาสนาและความเชื่ออาจแยกได้เป็น 2 วิถีหลัก คือ การสืบทอดแบบหลักคำสอน (Doctrinal mode) ผ่านเรื่องเล่าและคำสอนต่างๆ และการสืบทอดแบบจินตภาพ (Imagistic mode) ผ่านการสร้างประสบการณ์และความทรงจำในหมู่ศาสนิกในบริบทพิธีกรรม (Whitehouse, 1996, cited in Bull and Mitchell, 2016: 2-4)

แนวคิดของไวต์เฮาส์แม้เกิดขึ้นในต่างบริบทวัฒนธรรม แต่ก็ชวนให้พิจารณาว่าเหตุใดเวสสันดรชาดกซึ่งเป็นเรื่องราวที่รู้จักกันกว้างขวางในสังคมไทยจึงยังต้องถ่ายทอดเป็นทำนองในพิธีกรรมอยู่ และประสบการณ์ที่ได้ฟังท่วงทำนองและศิลปะการเทศน์สัมพันธ์กับอารมณ์สะเทือนใจที่ช่วยสร้างศรัทธาให้แก่ผู้ฟังในสังคมไทยร่วมสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงทั้งทางวัฒนธรรมและสังคมอย่างไร

ผู้วิจัยพบว่าลักษณะเด่นของการเทศน์มหาชาติคือการสร้างศรัทธาผ่านการใช้วรรณคดีในพิธีกรรมอย่างมีศิลปะ โดยเกิดจากการประสานวรรณศิลป์ คีตศิลป์ และความเชื่อ ทำให้อารมณ์สะเทือนใจที่ได้จากการฟังเทศน์มหาชาติมีลักษณะแตกต่างไปจากการถ่ายทอดเวสสันดรชาดกผ่านสื่อรูปแบบอื่น อีกทั้งยังมีปัจจัยด้านวัฒนธรรมวรรณศิลป์ของไทยที่สืบทอดมาแต่โบราณรองรับอยู่ มีรายละเอียดดังนี้

4.2.1 ลักษณะของอารมณ์สะเทือนใจที่เกิดการพึ่งเทศน์มหาชาติ

ผู้วิจัยพบว่าลักษณะของอารมณ์สะเทือนใจที่เกิดจากการพึ่งเทศน์มหาชาติ ขึ้นกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณศิลป์ คีตศิลป์ และความเชื่อ ซึ่งสรุปเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ได้ 2 มิติ

มิติที่ 1 คือการสร้างความสะดวกผสมผลในเชิงเรื่องเล่า อันเป็นการประสานระหว่างวรรณศิลป์กับความเชื่อ มิติที่ 2 คือการสร้างประสบการณ์เชิงผัสสะที่มีความหมายเฉพาะทางวัฒนธรรม อันเป็นการประสานระหว่างคีตศิลป์เข้ากับความเชื่อ

อารมณ์สะเทือนใจในมิติแรกเกิดขึ้นในระดับเรื่องเล่า แก่นเรื่องของเวสสันดรชาดกเกิดขึ้นจากระบบคุณค่า 2 ระบบที่ขัดแย้งกัน ได้แก่สายสัมพันธ์ในครอบครัวแบบทางโลกกับอุดมคติทางศาสนาที่มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งมวล ทำให้พระเวสสันดรพระนางมัทรี และพระชาลิทกันหาต้องประสบกับความเศร้าโศกจากการพลัดพราก การเลือกถ่ายทอดแหล่งที่เน้นความรักความผูกพันและการพลัดพรากของตัวละครในครอบครัวเป็นการเสนอให้เห็นชัดเจนว่า พระเวสสันดรในฐานะมนุษย์ผู้หนึ่งมีความผูกพันกับพระนางมัทรีและสองกุมารอย่างลึกซึ้ง การตัดสินใจบำเพ็ญทานของพระองค์จึงชี้ให้เห็นความสำคัญของพระโพธิญาณ เมื่อเปรียบเทียบกับชาดกบางเรื่องที่พระโพธิสัตว์ไม่ได้ผ่านประสบการณ์ความทุกข์เช่นนี้ การบริจาคทานกลับหย่อนพลังในการสื่อสาร เพราะไม่ได้โน้มน้าวให้ผู้อ่านเห็นว่าการบำเพ็ญทานบารมีนั้นกระทำได้ยากยิ่ง อารมณ์สะเทือนใจจากการเรียงร้อยเหตุการณ์ในเรื่องจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำหน้าสร้าง “ความสะดวกผสมผล” รองรับความยิ่งใหญ่ในการเสียสละของพระเวสสันดร

ส่วนอารมณ์สะเทือนใจในมิติที่สองเกิดขึ้นในระดับพิธีกรรม ดังที่ไวต์เฮาส์อธิบายว่า “ประสบการณ์ทางผัสสะ” เป็นส่วนสำคัญของพิธีกรรม เป็น “สาร” ที่มุ่งถ่ายทอดให้ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจดจำ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม สิ่งที่สังเกตได้ชัดเจนคือผู้ฟังส่วนใหญ่รับรู้เรื่องเวสสันดรชาดกอยู่แล้ว และทราบดีว่าเนื้อหาตอนใดเป็นตอนสำคัญในการเทศน์ สิ่งที่ผู้ฟังสนใจและคอยฟังคือศิลปะในการเทศน์ หรือแม้แต่กลุ่มผู้ฟังที่อาจไม่คุ้นเคยกับธรรมเนียมการพึ่งเทศน์มหาชาติ เช่น นักเรียนมัธยมหรือคนที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง เมื่อพระผู้เทศน์ได้แสดงความสามารถในการ

เทศน์ทำนองพิเศษที่ยกย่องปณิธานในการบำเพ็ญบุญมี พร้อมกับอธิบายเน้นย้ำความเชื่อเรื่องเรือสำเภา กลุ่มผู้ฟังเหล่านี้ก็จะลุกออกมาทำบุญด้วย

การฟังเทศน์กัณฑ์กุมารจึงเป็น “ประสบการณ์ทางผัสสะ” ตามแนวคิดของไวต์เฮาส์ที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้ฟังเข้าถึงความคิดความเชื่อทางศาสนาได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ผู้วิจัยยังค้นพบเพิ่มเติมอีกว่า ประสบการณ์นี้ไม่ใช่เพียงการฟังทำนองที่ไพเราะหรือลีลาการเทศน์ที่น่าประทับใจเท่านั้น แต่ยังมีการ “แปล” ประสบการณ์ทางผัสสะเหล่านี้ให้มีความหมายในทางวัฒนธรรมและความเชื่อ หลักฐานที่เห็นได้ชัดเจนนี้อาจการสร้างคำอธิบายความหมายของทำนองพิเศษในเชิงเปรียบเทียบ เช่นการอ่านออกเสียงคำซ้ำสลับเร็วกลายเป็นจินตภาพของนายช่างที่กำลัง “ถกเขมรตีเหล็ก” ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญอย่างยิ่ง ส่วนแหล่งสองกุมารสั่งความที่ใช้การเอื้อนเสียงและมีลีลาการสับเสียงให้เกิดความรู้สึกโหยหวน ก็มีคำอธิบายว่ามีลักษณะคล้าย “ทำนองกลมมลูก” สะท้อนให้เห็นนัยทางวัฒนธรรมที่สื่อถึงความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูก สอดคล้องกับเนื้อหาบทเพลงเทศน์ที่แสดงการพลัดพรากของพระนางมัทรีกับสองกุมาร อารมณ์สะเทือนใจที่เกิดจากการฟังเทศน์มหาชาติจึงประกอบขึ้นทั้งจากเรื่องเล่าในบทเพลงเทศน์และประสบการณ์เชิงผัสสะที่ได้รับจากศิลปะการเทศน์ ไม่ใช่อาศัยเพียงส่วนใดส่วนหนึ่งเท่านั้น

4.2.2 ปัจจัยที่เอื้อให้อารมณ์สะเทือนใจสร้างศรัทธาในการฟังเทศน์มหาชาติ

เมื่อพิจารณาตามกรอบการศึกษาพิธีกรรมของไวต์เฮาส์ข้างต้น ผู้วิจัยพบว่าอารมณ์สะเทือนใจที่เกิดจากการประสมวรรณศิลป์ในการเทศน์มหาชาติเป็นส่วนสำคัญที่สร้างศรัทธาเลื่อมใสให้แก่ผู้ฟังนอกเหนือไปจากองค์ประกอบอื่นๆ ในพิธีกรรมทั้งการจัดสถานที่ บรรยายกาศ ตัวผู้เทศน์ที่เป็นพระภิกษุ เหตุที่เป็นเช่นนี้ได้มีปัจจัยมาจากพื้นฐานด้านวัฒนธรรมวรรณศิลป์ที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ขนบการใช้อารมณ์สะเทือนใจเพื่อสื่อหลักธรรมในวรรณคดีพระพุทธรศาสนา และมนต์เทศน์ “กุศลศิลป์”

ก. การใช้อารมณ์สะเทือนใจสร้างศรัทธาในการฟังเทศน์ การใช้
อารมณ์สะเทือนใจเพื่อสร้างศรัทธาในการฟังเทศน์ เป็นกลวิธีการสอนหลักธรรมทาง

พระพุทธศาสนาที่มีต้นเค้าสืบมาตั้งแต่ชั้นพระไตรปิฎกและวรรณคดีพุทธประวัติ การนำเสนออารมณ์สะท้อนใจจากประสบการณ์โศกเศร้าเอื้อแก่การบรรลุธรรมได้ หลายลักษณะ เช่น ผู้ประสมทุกซ์พิจารณาความโศกว่าเป็นผลจากความไม่จริงของชีวิต ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในสังสารวัฏ ดังเรื่องเจ้าชายสิทธัตถะเบื่อหน่ายชีวิตทางโลกก่อนออกบวชในพระปฐมสมโพธิกถา หรือความโศกอาจเป็นประสบการณ์ชีวิตที่ปูพื้นฐานจิตใจให้พร้อมเข้าถึงและยอมรับสภาพที่แท้จริงของชีวิต ดังเรื่องของพระนางปฏาจาราและพระนางกิสสาโคตมีในอรรถกถาเถรคาถา

วรรณคดีไทยจำนวนมากได้เลือกใช้อารมณ์สะท้อนใจเป็นวัสดุสำคัญเพื่อสื่อสารธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วย เช่น การพลัดพรากของพระสมุทรรโฆษกับนางพินทุมตีที่นำเสนอแก่นเรื่องเรื่องความพลัดพรากอันเป็นธรรมชาติของสัตว์โลกในสมุทรโฆษคำฉันท์ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2562: 105-106) หรือการนำเสนอการคร่ำครวญที่นำไปสู่การเรียนรู้เข้าใจชีวิตและยอมรับชะตากรรมของสุนทรภู่ในนิราศภูเขาทอง (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2561: 102-107) ส่วนกัณฑ์กุมารมีลักษณะเด่นคือ ใช้ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกเป็นวัสดุสื่ออารมณ์ความสะเทือนใจ คล้ายคลึงกับเรื่องของพระนางปฏาจาราและพระนางกิสสาโคตมี ทำให้ผู้ฟังขมขื่นสามารถเข้าถึงได้ง่ายอีกด้วย

ข. มโนทัศน์ “กุศลศิลป์” เป็นลักษณะวัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทย ถือว่าความ “สนุก” หรือความรื่นรมย์นั้นเป็นส่วนสำคัญในวรรณคดี และอาจใช้เป็นพุทธบูชาได้ ปรากฏทั้งในวรรณคดีราชสำนักและระดับชาวบ้านมายาวนาน (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2544: 21-27; 36-40) ความสนุกนี้อาจแสดงผ่านเนื้อเรื่องที่มีอารมณ์หลากหลาย หรืออาจแสดงผ่านการสร้างสีสันด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ต่าง ๆ

การเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารสะท้อนลักษณะ “ความสนุก” ข้างต้นได้เป็นอย่างดี คือมีการใช้ตัวบทวรรณคดีลายลักษณ์ประกอบกับบทแหล่อกที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมมุขปาฐะ เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาอันเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า แม้ในปัจจุบันวัฒนธรรมวรรณศิลป์ของไทยจะเปลี่ยนแปลงไป แต่การสร้างควมรื่นรมย์ผ่านเสียงเสนาะ การเลือกใช้ถ้อยคำที่แสดงจินตภาพและถ้อยคำที่แสดงอารมณ์เข้มข้น และการเล่าเรื่องที่น่าประทับใจ ยังเป็นลักษณะพื้นฐานที่คนใน

สังคมให้ความสำคัญ ดังเห็นได้จากที่พระผู้เทศน์นิยมแสดงฝีมือการเทศน์ด้วยบทแหล่ที่มีการเล่นเสียงอย่างแพรวพราว หรือบทแหล่ที่มีทำนองพิเศษ ซึ่งต้องใช้ทักษะในการควบคุมลมหายใจ จังหวะ หรือระดับเสียงตามทำนองไม่ให้ผิดเพี้ยน ทำให้ผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลินและติดใจไปกับการแสดงพระธรรมเทศนา เมื่อผู้ฟังเกิดศรัทธาในความสามารถของพระผู้เทศน์แล้ว ก็มีศรัทธาในการทำทานต่อไป

จากคำถามของไวต์เฮาส์ในเบื้องต้นว่าประสบการณ์ทางผัสสะในพิธีกรรมมีความสำคัญอย่างไร ผู้วิจัยพบว่าอารมณ์สะท้อนใจเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทแหล่เทศน์มหาชาติสามารถสร้างศรัทธาให้แก่ผู้ฟัง เป็นผลจากการประสานวรรณศิลป์ คีตศิลป์ และความเชื่อ ทำให้ประสบการณ์เชิงผัสสะที่ผู้ฟังได้จากฟังการถ่ายทอดกัณฑ์กุमारผ่านบทแหล่เทศน์มหาชาติในพิธีกรรมมีความแตกต่างจากไปจากการรับรู้เรื่องราวมหาชาติในบริบทอื่น เช่น หนังสือแบบเรียน หนังสือการ์ตูน หรือสื่อสมัยใหม่ และยังคงดำรงอยู่ในฐานะรูปแบบการถ่ายทอดเวสสันดรชาดกที่สำคัญในสังคมไทยร่วมสมัย

5. ความสรุป

การศึกษาการเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารแสดงให้เห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นตามบริบทสังคม ทั้งระยะเวลาการเทศน์ที่ลดลงเพื่อเอื้อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เข้าร่วมที่ทำงานในช่วงวันธรรมดา หรือมีระยะเวลาเข้าร่วมน้อย โอกาสในการจัดเทศน์เปลี่ยนไปเป็นการเทศน์ตามหน่วยงานราชการและเอกชนนอกเหนือจากการเทศน์ตามเทศกาลมากขึ้น และที่สำคัญทำให้กลุ่มผู้ฟังที่แต่เดิมเป็นคนชุมชนใกล้เคียงเปลี่ยนไปเป็นกลุ่มคนที่มาฟังตามเครือข่ายของหน่วยงานมากขึ้น ปฏิสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างพระผู้เทศน์กับผู้ฟังที่เอื้อให้แทรกการ “เล่น” ต่าง ๆ โดยเฉพาะการแทรกบทแหล่ นอกประเภทอื่นๆ ได้จึงลดลง

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวส่งผลให้พระผู้เทศน์ต้องลดเนื้อหาที่นำมาเทศน์ เน้นเฉพาะบทแหล่เทศน์ที่ถ่ายทอดกัณฑ์กุมารโดยตรง และเลือกเฉพาะแหล่ที่สำคัญมาถ่ายทอด ได้แก่ แหล่ยานนาวา แหล่พระนางมัทรีผืน และแหล่สอง

กumar สังคม ในการที่พระผู้เทศน์เลือกบทแหล่งสำคัญมาถ่ายทอดยังมีวิธีการต่างๆ มาช่วยรักษาเอกภาพ ให้ดำเนินเรื่องได้ราบรื่น ไม่สับสน แม้จะตัดความบางส่วนไป เหมาะแก่การถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ในขณะเดียวกันก็มีการขยายความเนื้อหาส่วน ที่เป็นการคร่ำครวญด้วยบทแหล่งนอกที่ใช้ศัพท์ง่ายและเน้นรายละเอียดที่ช่วยสร้าง จินตภาพให้แก่ผู้ฟังได้อย่างแจ่มชัดในช่วงเวลาที่จำกัด

การเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารจึงเป็นตัวอย่างการเทศน์มหาชาติที่มุ่งเน้น รักษาเนื้อหาตอนสำคัญของเรื่อง เป็นจุดเด่นแตกต่างจากกัณฑ์ที่เน้นการแทรกบท แหล่งนอกเช่นกัณฑ์มหาพน ทั้งยังมีการขยายความในส่วนที่จะสร้างอารมณ์สะท้อน ใจแก่ผู้ฟัง โดยเฉพาะความเศร้าโศกที่เสริมให้เห็นความยิ่งใหญ่ของการบำเพ็ญ ทานบารมีของพระเวสสันดร และเกิดความรู้สึกสงสารพระเวสสันดร พระนางมัทรี และสองกุมารไปพร้อมกัน ในขณะเดียวกันพระผู้เทศน์ก็เลือกถ่ายทอดบทแหล่งที่มี ทำนองเฉพาะ สอดคล้องกับลักษณะวรรณศิลป์ที่มีอยู่ในตัวบท ทำให้เกิดจินตภาพ ที่ชัดเจนมากกว่าการอ่านร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดกในฐานะวรรณคดีลายลักษณ์ ทั้งยังเป็นการอวดฝีมือทำให้ผู้ฟังเกิดความศรัทธาเลื่อมใส เป็นอารมณ์ตั้งมั่นที่จะทำ ทานในช่วงสำคัญของพิธีกรรมโดยเชื่อว่าได้ร่วมบำเพ็ญทานบารมีไปกับพระ เวสสันดรด้วย

ในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยที่วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของคนที่เข้าร่วมงาน เทศน์มหาชาติเปลี่ยนแปลงไปมาก น่าสนใจยิ่งว่าการถ่ายทอดกัณฑ์กุมารกลับยัง เน้นการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องทานบารมีผ่านการแสดงอารมณ์สะท้อนใจ โดยเฉพาะ อารมณ์โศก ผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะเช่นนี้เป็นจุดเด่นของการเทศน์มหาชาติที่ประสาน ความคิดความเชื่อทางศาสนาเข้ากับความงามทางวรรณศิลป์ของวรรณคดี ทั้งยังมี ศิลปะการถ่ายทอดด้วยทำนองที่สืบทอดมาช้านาน ทำให้การเทศน์มหาชาติยังคง เป็นรูปแบบการแสดงพระธรรมเทศนาที่สำคัญอยู่ในปัจจุบัน ในด้านหนึ่ง การเทศน์ มหาชาติแสดงให้เห็น “ชีวิต” ของตัวบทวรรณคดีโบราณที่ยังมีการใช้โดยคนในสังคม อย่างแท้จริง มีการอ่าน ตีความ ถ่ายทอด และขยายความเพิ่มเติมให้สอดคล้องกับ รุสสีกนึกคิดและความนิยมร่วมสมัย ในทางกลับกัน ก็แสดงให้เห็นวัฒนธรรมไทยพุทธ ศาสนาที่ประสานวรรณศิลป์ กวีศิลป์ และความเชื่อเข้าด้วยกัน ทำให้ผู้ฟังเทศน์

มหาชาติเข้าใจและตระหนักถึงหลักธรรมอย่างลึกซึ้งและซาบซึ้งมากยิ่งขึ้น การเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารจึงเป็นตัวอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นลักษณะการถ่ายทอดวรรณคดีโบราณในสังคมไทยร่วมสมัย โดยมีพื้นฐานมาจากขนบวรรณคดีพระพุทธศาสนาและมโนทัศน์ “กุศลศิลป์” ในวรรณคดีไทยที่มีคุณค่าและมีความสำคัญยิ่งในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม

รายการอ้างอิง

- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2561). *กลอนกานท์งานสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: บริษัทธนาเพรส จำกัด.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2562). *สมุทรโฆษคำฉันท์ คำฉันท์ซึ่งควรอุโฆษ*. กรุงเทพฯ: บริษัทธนาเพรส จำกัด.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2544). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นันทา ชุนภักดี. (2559). *การอ่านร้อยกรองทำนองไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด. (เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในโอกาสสมหามงคลฉลองทรงพระเจริญพระชนมายุ 60 พรรษา 2 เมษายน พ.ศ.2558)
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2551). *นิทานพื้นบ้านศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2524). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์), หลวง. (2498). *นิราศหนองคาย*. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์. (งานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์โท ขุนสันตต์วุฒิวิถิ (สวน สันตต์วุฒิ) 20 มีนาคม พ.ศ. 2498).
- มานพ ปาละพันธ์, พระครูวินัยธร. (2552). *รูปแบบการสืบสานและการพัฒนาทำนอง*

- แหล่งเทศน์ มหาชาติภาคกลาง. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
วัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย*. กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน.
- ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก. (2558). กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (จัดพิมพ์
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องใน
วโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ).
- วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1. (2540). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สถิตย์ เสมานิล. (2539). *วิสาสะ*. เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี.
เสฐียรโกเศศ. (2540). *ประเพณีต่างๆ ของไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้า
ของคุรุสภา.
- เสฐียรโกเศศ. (2546). *การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ:
สยาม.
- เสภาเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน. (2545). พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- สุภาพพรรณ ณ บางช้าง. (2524). *มหาชาติและประเพณีการเทศน์มหาชาติ*. ใน
ธรรมสถาน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. *มหาชาติ*. กรุงเทพฯ: ธรรมสถาน.
- หรีด เรืองฤทธิ์. (2504). *ประชุมแหล่งเครื่องเล่นมหาชาติ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์วัฒนาพานิช.
- อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล. (2552). *ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์
วรรณคดีไทยพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
ภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Bull, Michael and Mitchell, Jon P., (ed.). (2016). *Ritual, performance and the
senses*. London: Bloomsbury Academic.
- Cuddon, J. A., (1999). *Dictionary of literary terms and literary theory*. 4th edition.
London: Penguin Books.

- Pelikan, Jaroslav. (2005). Faith. In Lindsay Jones, editor in chief. *Encyclopedia of religion*, pp.2954-2959. Vol. 5. 2nd edition. Macmillan Reference USA: Michigan.
- Turner, Victor. (1967). *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*. New York: Cornell University Press.

ข้อมูลสัมภาษณ์

พระครูโฆสิตธรรมากร. (2562, 3 มีนาคม). ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ. (บทสัมภาษณ์)

Received: August 22, 2019

Revised: August 19, 2020

Accepted: December 14, 2020